

УДК 39:314.151.3-054.74(=161.2:477.8)“194”

ТРАДИЦІЙНА КУЛЬТУРА УКРАЇНЦІВ – ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ З ХОЛМЩИНИ (на матеріалах усної історії)

Валентина БОРИСЕНКО

*Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології
ім. М. Т. Рильського НАН України,
відділ “Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів”,
вул. Грушевського, 4, 01001, Київ, Україна*

У публікації представлено записи спогадів українців, уродженців Холмщини, які у 1940-х роках стали жертвами агресії з боку поляків та змушені були переселитися зі своєї малої батьківщини на терени Львівської обл. (безпосередньо до Львова, до Сокаля та ін.). На матеріалах усної історії висвітлено як трагічні сторінки етнічної історії холмщан, так й особливості їхньої традиційно-побутової культури (календарної та родинної обрядовості, народного харчування тощо), специфіку адаптації переселенців з Холмщини на нових для них землях.

Ключові слова: Холмщина, усна історія, етнічна історія, переселенські акції, традиційно-побутова культура, звичаї та обряди.

Холмщина (нині перебуває в складі Польщі) розташована на схід від річки Вепр до Західного Бугу і з етнографічного погляду є частиною Волині. На півдні вона межує із Сокальщиною, на заході – з Люблінщиною, на півночі – з Підляшшям. Українське населення проживало на цій території віддавна. Не випадково ще Данило Галицький побудував тут чотири православні храми. Історична доля цих порубіжних земель була складною. Економічне та культурне життя українців Холмщини (після поділів Польщі 1772–1795 рр.) розвивалося в рамках монархії австрійських Габсбургів. Її влада намагалася послабити утиски українців у краї, щоб закріпити на цих землях свій вплив: у місцевих навчальних закладах вивчали німецьку та українську мови¹.

Та вже після Віденського миру (1809), коли Холмщина опинилася у Варшавському князівстві, яке підлягало Російській імперії, почалася досить сувора колонізація та русифікація українців краю. Священики, прислані з Росії, насаджували тут російську мову та звичаї, запроваджували замість уніатства православ'я, натомість польські пани – католицизм. Українське населення Холмщини змушене було і пристосовуватися, і боронитися як від колонізаторів, так і русифікаторів. “Відносини у Холмщині тих часів були дивні, – писав Іван Крип'якевич, – народ жив без церкви... Нові православні церкви стояли порожні”².

¹ Валентина Борисенко, “Проблеми етнографічного вивчення українців Холмщини й Підляшшя,” у *Холмщина і Підляшшя: історико-етнографічне дослідження*, ред. Валентина Борисенко (Київ: Родовід, 1997), 13.

² Іван Крип'якевич, *Холмщина* (Львів: Видання Союзу Визволення України, 1915), 24.

У 1912 р. українські повіти були виділені в окрему Холмську губернію Російської імперії. Православне українське населення проживало переважно у селах. У містах і містечках був чималий відсоток поляків, євреїв, німців, що загалом характерно для порубіжних регіонів. Загалом, кінець XIX – початок XX ст. був відносно спокійним періодом в історії Холмщини: поживавішало культурно-освітнє життя українців, публікувалися українські твори, розпочалося етнографічне вивчення краю³.

Багато страждань і поневірянь українцям Холмщини принесла Перша світова війна. Російські війська, відступаючи, знищували села, а більшість населення евакуювали вглиб Російської імперії – аж до Казахстану. У червні-липні 1915 р. майже повністю примусово виселено українське населення Білгорайського, Томашівського, Замостського, Холмського, Грубешівського, Володавського, Константинівського й Більського повітів⁴. Залишені садиби поступово заселяли поляки. Холмщани з різних областей Росії та України поверталися до свого краю упродовж 1918–1925 рр. – власним коштом, на підводах. Проте далеко не всі виселені повернулись: молодь була забрана до російської армії, частина пішла здобувати освіту. Мало хто знає, що батьки майбутньої дружини Микити Хрущова Ніни Кухарчук і вона сама також були вивезені з Холмщини – зі с. Василєва. Батьки повернулися додому, а Ніна залишилася й згодом вийшла заміж за М. Хрущова. Тому не випадково під час Другої світової війни він склав і надіслав Йосифу Сталіну карту Холмської обл., з пропозицією включити її до складу України. Та обставини змінилися, і це питання не було вирішене.

Після радянсько-польської війни у 1919 р. Холмщина опинилась у кордонах Другої Речі Посполитої. Узяті Польською державою міжнародні зобов'язання в справі національних меншин, підписані у Версалі в 1919 р., певною мірою гальмували їхню колонізацію. На Холмщині виникали українські культурно-освітні товариства (наприклад, “Рідна Хата”), гуртки, школи, виходили україномовні періодичні видання, відбудовувались церкви, розвивалося сільське господарство та ремесла. Холмщани зберігали свою традиційну культуру, звичаї та обряди, народні вірування, національну кухню (Варто зазначити, що етнографія населення краю досі залишається недостатньо вивченою, хоча як в Україні, так і в Польщі опубліковано ряд статей та монографій про культуру українців Холмщини). Проте в 1930-х роках, особливо у 1937–1938 рр., українські села в Польщі були піддані жорсткій колонізації. Розправ з боку різних польських формувань українці зазнавали й у 1940-х роках. У березні 1944 р. спалено більшість українських сіл Холмщини. Фізично винищувалось українське населення краю. Про ці події опубліковано дослідження істориків та спогади свідків тогочасного політичного життя.

³ Гурій Бухало, *Холмський край наш український* (Рівне: АТ “Рівненська друкарня”, 1994), 16.

⁴ Михайло Корнилович, “Біженська трагедія Холмщини і Підляшшя,” *Україна* 3 (1927): 116.

2 вересня 1944 р. між урядами УРСР і Польщі підписано угоду про взаємне переселення українців з Польщі до Радянської України, а поляків із Західної України – до Польської Республіки. На переселенні поляків з УРСР наполягав польський уряд, з метою заселити “Ziemię Odzyskane”, які до закінчення Другої світової війни майже вісім століть перебували під німецьким впливом. Натомість українці Холмщини не хотіли переселятися з землі своїх батьків. Та розправи були надто жорстокі як з боку поляків, так і з боку радянської влади. За неповними даними, у 1944–1946 рр. з українських етнічних земель, які передавалися Польщі, на територію УРСР (переважно у південні області) було виселено 482 880 осіб⁵. Тих українців, хто сховався від згаданих переселенських акцій або ж перебував у змішаних шлюбах, у 1947 р. – у ході акції “Вісла”, примусово переселили на західні землі Польської Республіки.

Сучасна традиційна культура українців має доволі складну структуру. На ній помітні не лише загальні трансформаційні процеси, вона ускладнилася, певною мірою, і внаслідок політичних рішень урядів упродовж ХХ ст. Етнографічні матеріали, представлені в цій публікації, зібрані за методикою усної історії. Але в кожному конкретному випадку методи усної історії мають свої нюанси. Коли необхідно зафіксувати етнографічні дані про традиційну культуру (наприклад, звичаї, страви тощо) від скривджених переселенців, то неможливо відсторонено не вислухати їхню особисту історію, найчастіше трагічну, пов’язану із спогадами про виселення з рідних для них місць. Це позначається на цілісності розповіді про етнографічні реалії. Оповідачі, звісно, пригадують (щоправда, фрагментарно) особливості традицій на Холмщині (або, як вони частіше кажуть, “дома”). Проте ці розповіді в ході розмови знову й знову звернені до ран і болю, змішані зі сльозами. Одна 90-річна бабуся просить допомогти їй отримати паспорт та візу, щоб поїхати до Польщі і подивитися на черешні, які посадив батько, адже вони їй часто сняться. Інша плаче, бо згадує страшні події 1944 р., коли загинули її батьки, брати, сестри. Таким чином, досліднику дуже важко холоднокрівно ставити запитання про весільні звичаї, хрестини тощо. Доводиться робити паузи, посумувати разом з оповідачем, і лише потім повертатися до запитань про побут. Ці ж запитання в такій атмосфері спогадів уже не в’яжуться, вони – як витягнута з канви нитка.

Синдром переселенця, навіть після такого тривалого життя в Україні, дуже живучий як серед переселених, так і серед місцевого населення, незважаючи на те, що вони одного етнічного коріння, мають спільну мову, дуже подібні звичаї. Навіть нащадків переселених, які вже народилися в Україні, місцеве населення називає “переселенцями”. Оповідачка з Рівного (без особливої симпатії) каже: “Мій син женився на переселенці”. На питання, звідки її переселили, відповідає: “Та тут вона родилася, але батьки її з Холмщини”.

⁵ Сергійчук Володимир, “З історії українців Холмщини й Підляшшя,” у *Холмщина і Підляшшя: історико-етнографічне дослідження*, ред. Валентина Борисенко (Київ: Родовід, 1997), 83.

Безумовно, що ці переселенці з Холмщини, як і з інших територій у державних кордонах Республіки Польща, вже адаптувалися. Багато з них отримали вищу освіту, стали видатними вченими, деякі зі світовим іменем. Більшість дуже дбайливо ставиться до пам'яті про своє походження з Холмщини. Багато людей відвідують могили своїх родичів на території Польщі.

Етнографічні матеріали, записані від холмщан, які мешкають у Львові та його передмістях, Сокалі та інших населених пунктах України, дають бачення локальної специфіки культури українців порубіжної зони, вказують на загальноукраїнські риси основних етнокультурних компонентів, свідчать про елементи запозичень від поляків, що не могло не відбутися в ході довготривалого спілкування. Тим більше, як стверджують оповідачі, коли політики не втручалися, то стосунки українців і поляків були дружніми, вони ходили одні до одних в гості, товаришували, брали шлюби. Ці усні розповіді на рівні мікроісторії конкретної людини більшою мірою розкривають правдивість історичних подій, позаяк віддзеркалюють побутове життя крізь призму свідомості та власного сприйняття. Також бачимо, що серед українців Холмщини ще в другій половині ХХ ст. зберігалася чимало архаїчних елементів традиційної культури.

Матеріали усної історії будуть сприяти більш об'єктивному дослідженню багатьох аспектів стикування культур східних і західних слов'ян, прагненню до порозуміння між етносами на пограниччі в будь-якій точці земної кулі. Прагнемо, щоб уроки від помилок були зроблені сучасними поколіннями, і щоб ніколи етнічна специфіка традиційних культур не роз'єднувала, а навпаки – збагачувала духовність народів.

Записано 23 вересня 1995 р. у м. Львові від Ніни Федорівни Садовець (з дому Кварцяних), 1925 р. н., уродженки с. Моложева Грубешівського повіту

– Що вирощували у Вас на Холмщині, коли Ви там жили з батьками?

– Сіяли капусту, морковку, квасолю, гурох, картошка. У полі – коноплі, льон, жито, пшеничка, говес, ячмінь, гречка, просо, ще шашувицю (чечевицю. – *В. Б.*), сіяли. То таке, знаєте, як мішанка, круглий горошок такий. Дуже добре розтиралось в макітрі і дуже пироги печені були файні з шашувицею, з олієм. Навіть перцю до нього не треба було, тільки помастили олієм і все. Вперед замочували, потім розтирали, ми усе мали, бо ж особняком жили (тобто все приватно було).

У нас консервації тоді ще ніхто не знав, в бочки все заквашували. Огірки в бочку, капусту в бочку, кабачків не було, помідори не солили. Осінню капусту сікли, як картошку позбирали, то в бочку капусти, як насолим – на всьо зиму хватає.

– А де капуста зберігалася?

У нас були такі... “комори” називалися. Спеціально так: хата, потім комора, в тій коморі мали такі засіки, там пшениця, жито, ячмінь. А на муку мали такі скрині, ще помню з дирами, жеби воздух проходив, жеби не портилася. Ну, а там і діжки великі стояли, комори великі мали, бо ж то особняки.

Роздумує вголос: І ми за слово “Україна”, і наші батьки покинули там все... Шо ми набідилися... і шо ми тепер використали? І далше нас б’ють, тепер за те, що ми православні, ось де обіда. Це вже свої греко-католики на нас нападають. А за що?

– *Які страви готували з капусти?*

Капусняк варили і капуста з квасолею, горохом. Кинеш кусок м’яса, потім капусту, а горох особно варили і чуть картоплі, потовкли, і тудя – в капусту. Це називалося “капуста”. А капусту, коли засипали крупною пшоняною, то називався “капусняк”. Борщ варили бурачаний, такий, як тут тоже: буряк, квасоль, картошка.

На Маковія пироги з маком пекли. Маку дуже багато сіяли, і там не було тих наркоманів ше тоди. “Маковники” називали. Мак розтреш, ці паланиці розкачаєш, маку наложиш, закрутиш і в п’єц. У нас п’єц був, дровами сі палило і штири-п’ять бляшок запихав, заквив, то об’єденіє. Не так, як тепер.

А на Спаса в нас празник. В храмі світили (освячували. – В. Б.) ябка, збожже, що вродило на полі, мак, зілля і льон, жито, пшеницю.

– *Коли вживали свячене збіжжя?*

– Зав’язувалося, і бабця запихали за стріх. Не знаю, до чога то. Як лікарство. Як хтось перестрашив, то лікували. Ще був такий будяк – “перестрах”, той будяк світили. Як дитина чога перестраше, то підкурували свяченим будяком. Підпалювали, і треба було стояти над ним (над тим димом. – В. Б.).

– *А що готували на празник?*

То залежало. У нас був празник в селі на Чесного Хреста. То пісний. Більше все з капусти робили. Все на олії. Пироги пекли, все піснії. З капустою, шашувицею, з маком. Але пісне. Капусту варили. Першу воду відцідили, потім дали другу воду, посолили, накрили, часник додавали. У нас був ліс. Маслоки там збирали. У нас були маслоки, підпеньки і правдиві бабки. “Козири” (червоноголовці. – В. Б.), а гриби, – то білі, правдиві. Ще були гриби “сивульки”, – на Холмщині, тут в Україні “сироїжки” їх називають. “Курячі ножки” у нас, а тут – лисички. Їх називать “цапова голова” такі гриби, або “баранячі голови”. Такі дрібненькі грибочки кущиком. Бабця все їх на молоці варили, таку зупу варили, з молоком. Варили бульбу, брали і отії гриби, а потім молоком заливали. Перше якомсь і піст був, а тепер мало хто постує.

Сушили гриби на зиму. Маринату не знали. Їли гриби свіжими, переважно їх смажили на олії.

– *А що готували на Святий вечір?*

Це 6 січня. 12 страв треба було. Кисіль, відвар (узвар), кутя, вареники з капустою, капуста, плячки з капустою, сельодка, гриби – така подліва якась

була – “мачалка” з маком. На кутю мак розтирала, пшеницю товкли в ступі спеціальній, з дерева. Ступа “виколюпана” з дерева.

Пшеницю на Різдво маком не заправляли. Казали, що не можна маком заправляти, бо буде пшениця ся “снітити”. Таке цвіте, а потім “заснітюється”, чорніє, без зерна.

На Йордань ще кутя була. 19 січня – Йордань, а перед ним 18 – кутя. Дві куті було. Це Йордань.

– *А на Новий Рік що готували? Щедрувати ходили?*

– Ходили. Робили вертепи, передівалися і ходили колядувати, на другий, на третій день Коляди, це 8 і 9 січня. На перший день не можна колядувати. Перебиралися на царя, пастирів і такі вертепи були. Ходили хлопці й дівчата. Таку шопку робили, і ходили. А на Йордань ходили вже щедрувати, попід вікнами, де діти малії. Малим дівчатам щедрували, по-українськи.

Добрий вечір, пане господарю,

Радуйся, ой, радуйся, Земле, рік новий народився.

Великі дівчата не ходили щедрувати, тільки малії (10–12 років), а в 13–14 – вже ні. Вже стидалися, не ходили. Ходили с ми не раз до поляка, то по-польському щедрували. Їх Різдво 25 грудня було, а в нас 6 січня. Перед тим, як нас не поколотили, то ми ходили до поляків. Як були польські свята, то ми сильно любили оплатки, йшли до них. А потім вони йшли до нас, на наші свята, любили нашу кутю.

А потім, як зробили політику, то сусідові приказали, щоб нас бив. Так що було, що хлопець-поляк ходив до дівчини-українки і йому приказали, щоб він її вбив, но він її сказав: “сховайся”, і вона втікла, і її не вбили. Це було 1939 року.

На Різдво готували: шинки в нас не вудили (не коптили. – *В. Б.*). М’ясо-шинку посолили і в п’єц, навіть з костями. Костя не витягували. Якось не вміли. Воно смачне. Брала шинку, кололи ножом, запихали туди перець, часничок, солили – і в бляшку, тістом замазували ту бляшку і запихали в п’єц. Тоди можна поїсти. Голубці робили, капусту жарену, сельодку, шинку, ковбаси, сальтисон, кишку робили.

– *З риби які страви готували?*

– Було так. Свій став був, то риба не була якась святкова страва, а так, коли зловлять. Мали свою рибу, то ми считали, що то таке... Готували так: брали карпіка, різали на куски, і так: слой карпіка, слой цибулі. Потім заливали чуть олію, клали перчика, листочка, цибулі багато і сім годин вона сі тушила помаленьку. Вона сі так втушила, що даже косточки не було.

У нас ще був празник 19 грудня – на Миколи. Готували: шинка, ковбаса, холодець, капуста, голубці, сальтисон. Два празники на рік.

– *А що готували на хрестини?*

– Так само всьо. Різниці не було. Рис молочний варили і мед ставили на блюдоцьке так, щоб солодко було там... дитині тії. Рис на тарелку ложили.

Подарунки лежали на дитину зверху, більше гроші давали. Дитина лежить там в колісці, і гості приходять і ложать.

– *Що на Великдень готували?*

О, на Великдень готували яйця, паску пекли, яйця красили в цибулині: листя цибулі запарювали, туди яйця кидали. Потім були ще всякі краски, малювали всякі узорі, кісточкою. Шинка, ковбаса, сир. Таку з сиру “пласкірку” робили. Родзинки клали. Це світили. Пекли у нас добре, бо наше село було багате. Всякі медівники пекли, саме в нас славилися пироги з маком, “маковники” називали. Паску пекли.

Писанки писали, кожен собі писав. Я сама собі писала. Мали таку кісточку, самі робили, такий дротик, потім у віск вмочав і лампа сі світила, розігрів віск і повів. Я вже так би не зробила, а взори пам’ятаю. Та вже руки... Вже сімдесят років. Вже руки трасуться.

У нас Зелені свята світкували, обмаювали (квітчали. – *В. Б.*) всім зеленим, дерево там. Корови пасли, то їм вінки на роги чіпляли, гусям вінки чіпляли. Це релігійне – так Ісуса Христа стрічали, кидали йому під ноги зелень.

– *Як називається тиждень після Великодня?*

Є поминальні суботи, але я Вам не скажу, коли. Коли священик скаже. Я в церкві поминаю, дома не поминают. Поминают, як померло, 9, 40, і рік. А так, може, молитву моляться, як в кого хто помер. Тільки в церкві закаує парастас.

– *А що несете в церкву, як замовили парастас?*

– Три булки хліба і свічку, і більше нічого. Колись печених, а тепер куплених. Хто рогаляки.

– *А там, на Холмиціні, з чого пекли хліб?*

– З житньої муки пекли. Розчину робили на дрощах, а потім місили, і такі булки круглі виробляли, у воду мочали хліб і саджали в п’єц. На листя капусти клали, як є капуста. Зимою то так. Пекли 10–12 хліба на цілий тиждень. Помню, як витягувала мама хліб, то так кантом ставили, жеб він не липкий був. Так щодня не пекли.

Пекли ще так називаємі “паланиці”. Замішували на молоці, додавали яйця і потім пекли. То в піст, і так дробили їх (паланиці) і кидали в мак, який розтирвали перед тим. З маком паланиця, то було, помню, смачне. “Картофляки” пекли з тертої картоплі (деруни. – *В. Б.*), додавали яйця, муки трошки, на олійові піджарювали.

– *А на весілля що готували?*

– О, на весілля в нас готували добре. Шинки, холодець, салат з редьки, яйця і сметани. Напікали і печеня, і медівники, але основне – коровай. Вбірали коровай, такі коралікі випікали. Була така жінка, що вміла добре пекти, а то й самі. Пекли коровай в молоді і в молодого. Він приїздив до неї с коровайом, а вона мала коровай і во с тим короваєм йшла до церкви, і ще в церкві один оставляла. А потім ще коровай в кінці весілля ділили. Во! Староста ділив. Приказував там щось.

– *А гільце з дерева робили?*

– Робили. Забула, як воно сі звало. Такий трикутник ставили з патикув, вбирали і ставили на коровай. А потім тут корону (гільце. – *В. Б.*) викидали на дах, і хто з пацанів то злове, то скорше сі жене. Хохма така була. Були дружки-дівчата у неї, а в нього дівчата звалися “свашки”. Він брав хлопців і дівчат. Хлопці у нього звалися “дружби”, а дівчата – “свашки”. У нас називали “дружки”. “Староста” від нього був, що він вів весілля.

– *А кому першому коровай давали?*

– Молодим, а потім – всім гостям. Потім батькам хрещеним давали.

– *А що клали у першу купіль?*

– Зілле, те, що світять на Спаса, в першу очередь. Чорнобривці дают. Яке світили, то й давали. Як діти мерли, то кажуть, що через вікно треба дати дитину до хреста. Кумів брали 5–6 пар в Холмщині. Кума брала з собою крижмо, хліб, цукор. Кума бере окраєць (цілушку. – *В. Б.*) хліба, цукор. І тоді, коли хрестять мале, то святить хліб-окраєць і цукор. А потом, вже за столом, перехрестилися, і кума всім по кусочку маленькому ділить той окраєць і дає всім з цукром, примовлячи: “Щоби тая дитина була з хлібом і було солодке життя у неї, щоб їй добре було”. Кума дає всім, перша кума (старша кума. – *В. Б.*). Я маю десятеро похресників...

...В нашому селі Моложів... було пополам поляки з українцями. Зробили зібрання і сказали, щоби ми переходили на поляків. Українці всі відказалися. Тоди вони ночами брали бензину, нафту, це було рік 1943. Це називалася Армія Крайова. Це поляки з нашого села ходили по хатах. Це не тільки з нашого села, це вони мали таку організацію – Армія Крайова. Туди входили навіть пацани 14 років, і то вінтовки носили. Тоди наші українці діжурили по ночах і не впускали їх. Втоди вони церкву стали валити в Набужжі, де наша парафія була. А вона була з доброї цегли, міцні куполи. Тоді ж вони забили нашого священика Сергія... Під ногті голками кололи його. Вже по-українському слова не можна було сказати. До війни, до 1939 р. ми дружньо з поляками жили. Церква були. Ми говорили дома по-хохлацькому. А школи були польські.

– *Як вас поляки називали?*

– Нас називали потім “секірніки”, “большевікі”, бо вони говорили, що ми їх били сокирами. Ніхто ж у нас зброї не мав. Не то, що ми їх били, а боронилися. На їх ніхто не нападав.

Церкву палили. Ніхто не переходить на поляків, на католицтво. То ж дивіться, які наші батьки були затяті. Ну то ж перейди на поляка та й всьо. А вони всім жертвували, і корови, і землі. У нас було 7 моргів поля...

Ночю окуружили наше село Моложів (перед цим поляки з нашого кудись вибралися, їх попередили), і давай бити наперехрест. Хто втік в підвал, в льохи, то вони запалювали соломі і там ті діти душилися. Хто втікав – забили. Коні, корови погоріли. Я якраз поступила в Грубешів вчитися і за дві неділі до того виїхала. Мене тоді дома не було. Дивилися (а то було наше село 25 км від

Грубешова), так горить там. Кажемо, то село Терebinь горить. Переживаємо, знаємо, що поляки українців б'ють. Бачимо, везуть погорілих людей на фірах. Спитали їх, вони кажуть: “Ми з Моложева...”. Моложів спалили і побили. Я поїхала в село, бо там мама і брат, сестра, тато в Моложеві. Всі студенти поїхали в село. Іду, – там забите лежить, там задушене, корови обгоріли, люди, коги кричать, кури кудкудачут. Всьо село спалене дотла. Прихожу до подвіря і зомліла. Батьки переховалися. Родина нас забрала. Ми ховалися в криївках.

Вже прийшло на допомогу УПА з Волині і вже стало спокійніше. Вже поляки-сусіди так казали до нас: “Як прийдуть українці, то ви нас не дайте бити, а ми вас полякам не дамо”. Тато з братом не виходили з криївки, ми не роздягалися. Тікали в поле, як стріляли.

Вночі знову напали на нас. Я вискочила на гору і драбину за собою витягнула, а там зробила дирку в стрісі і лежала на даху. Банда виїхала, то мене ледве найшли.

Прийшов поляк-сусід і сказав: “Втікайте звідси, бо ми будемо від Буга зачинати і всіх душити”. Це по секрету сказав. Це Армія Крайова.

Вони (поляки. – В. Б.) списки мали, кого мордувати. Це ж були свої, ми їх знаємо. Ці поляки з Армії Крайової мали червоно-білі пов'язки на рукаві.

Пережили зиму – біда, їсти нема чого. Їдемо на Волинь. Вже казали в 44 (1944. – В. Б.) році: “Виїжджайте, бо будемо вбивати”. Це в грудні, 1944 році. Поляки нас гнали до Вуглева. Це вже зима. Нас звезли в товарняки, по штири родини, і питали, куди везти: Запоріжжя, Херсон і Одеса. Ми рішили – Одеса, і заїхали в Одесу. Дали нам хату з хазяїном. Ми потім тікали звідти і сім неділь кіньми (конем. – В. Б.) їхали з Одеси в Тернопіль – хотілося ближче додому, думали, що повернемося на Холмщину.

На Волині вже сніг випав і ми осталися в селі Оліїв на Тернопільщині, і там жили. Ми мали евакуаційного листа, ми мали право на хату. Тоді переїхали до Львова. Ми православні, ми унії не любили.

Мій тато покійний казав, що в Галіції самі найгірші люди, а нам прийшлося жити тут. І таке фактично воно так. Оту самі найгірші люди, особо в Львові. Що вони з нами робили тепер? Приходили до церкви (православної. – В. Б.) лезвиєм одяг людей різали.

Ви не повірите, що християнин так може – бити українець українця.

Ми за Україну всьо покинули, приїхали сюда і стали “москалями”. В них. Вони – українці, а ми – “москалі”, бо православні. Вони хочуть, щоб ми були греко-католиками. Нас там били, а тепер тут.

– Скажіть, а як ховають покійника, і очі недобре закриті, то що то значить?

– То ще хтось мерший буде. Ще хтось помре. Як вмере, то клали на столі, а дома (на Холмщині. – В. Б.) – тільки на лаві, особливо сусіди, близькі. Під голову подушку з зілля, але з пір'я не ложили, не знаю чого. Свічки чотири ставили в головах і ногах. Відкриту труну несли, як молодого ховали, то несли. Як

старший, – то закривали. В Модрині (на Холмщині. – В. Б.) ще дівчинку в білому вельоні (як не заміжня).

Поминали померлих на 9 днів, 40, річниця. Поминальний обід є, то не положено, але є обід. Священик просить, щоб не робили обід. На Холмщині готували: рис варили, мед ложили. Родзинки клали. Не знаю, як називається це. Ще вдома казали, що той обід, що їдять на поминках, їдять і там, на тому світі померлі душі. У церкву на 9 днів після смерті покійника всім приносять рис з родзинками. Владика все підскаже.

– Що у Вас там на Холмщині готували вранці влітку?

– Сир, сметана, квасне молоко. На скору руку, бо не було часу в жнива. Борщ варили, кашу пшонну. Пекли картошку і їли з часником і олією.

Свиню зарізали і м'ясо маринували в бочки, а сало – в мішок. Добре солили. Кишки начиняли – кров'янку, додавали гречку з перцем, цибулю, і так начиняли.

Хрестини: шинка, ковбаса, холодець, (картошки ніколи не давали на хрестини). Рис варили і мед давали на хрестини. Вже багато забулося.

Записано 23 вересня 1995 р. у м. Львові від Лідії Дмитрівни Вільнярчук (з дому Влязло), 1927 р. н., уродженки Грубешівського повіту

– Це польське [прізвище], але ми не були поляки. Мої батьки були корінні українці.

– А в якому селі Ви народилися?

Це була кольонія (хутір). Батько мій був там в ту війну (першу світову) троха в Америці, і купив кольонію. Бо вони були бідні, а потім вже батько заробив грошей в Америці і купив поле (кольонію). Колись пан мав багато поля і продавав (розпродував. – В. Б.), хто хотів купити. Але українцям, звичайно, не продавали. Ну батькові вдалося, бо в нього була фамілія більш-менш польська. То йому вдалося купити ту кольонію. Було немало землі, ми жили добре. Не знаю, скільки тих моргів, бо я ще була мала, але поляки нам завидували.

– А скільки на цій кольонії було дворів?

– Дворів було тридцять з чим-то. Приблизно. А українська сім'я – тільки ми одні були.

– До того, як батько купив землю, то де жили його батьки?

Він жив з батьками недалеко, за 15 км від кольонії, село Снятичі. Тепер Снятич називається. А мама – з Невіркова.

Мама з татом і старший брат вдома говорили по-українськи. Я вже хочу плакати... Не можу... Знаєте... То всьо пригадати, то дуже страшно (*Плаче*). Вони говорили по-українськи, а ми (дівчата. – В. Б.), пока були вдома (ще не ходили в школу. – В. Б.), то теж говорили по-українськи. А потом пішли між діти польської в школу польську, бо української не було, то вчилися по-польськи, навіть не вмiли вже потом по-українськи. Отакі тільки маленькі говорили з мамою, татом, а потім не могли, пішли межі люди. Нам навіт заперщали по-українськи в школі говорити. А в нас була в школі релігія на українськом язичу,

не на руськім, хоча нас і називали русінами, але релігія була на українськім. То в 1939 р. нам заперещали, щоб ми не вчилися тої релігії. То ми з уроків з сестрою втікали, на релігію бігли на свою православну.

Привикли ми до свої мови, до образів, до свят... До всього свого... За нами слідкували, троха сварилися з нашими батьками за нас, що ми втікаємо на релігію українську. Це в 1938 р. почалося, а ще більше – в 1939 р. Це ще була Польща. А в 1939 р. війна була польсько-німецька, і ми вже в школу не ходили. В польську не могли піти, а в українську боялися, бо поляки побили б нас.

А потому брат у мене старший був такий, знаєте, хитрий. І поїхав до школи за 5 км – до української, бо була вже українська школа при німцях. Ми 5 км ходили тоді всі до школи, по дорозі гранати нам клали, замаскіровані були в ямках гранати. Не знаю, чи то нам, чи кому... Но по наших стежках, що ми йшли. І ми кинули ту школу, бо батьки вже не посилали, тому що неможливо було. А ми вдома так трохи по-українському говорили. Тато був грамотний і вчив нас вдома.

Так жили ми до 1944 року під тим тиском. Мама все вічно плакала, не хотіла на тій хуторі жити, на тій кольонії, хотіла в село. А в селі що ж було робити? Треба було якось жити, в селі не було землі, не продавав ніхто.

В 1944 р. почали всі села Грубешівщини бити, палити ото Сагринь. На дворі, хоч голки збирай, кругом горить, крик... Корови ричат, коні ржат, на Грубешівщині. Страшно було, страшно... Ночами не спали. Але куда було тікати? Не було де подітися! Страшно було. Це було в 44 році, в березні місяці. Після того, вже 24 березня, вже ті села українські були спалені... Тоді впав сильний сніг, не видно нічого було. Якийсь зчинився шум і всі почали втікати: і поляки, і ми з кольонії. І не знаєм, що ся роби, що сталося. Тато мій, як звичайно, каже: “Я нікому нічого не зробив, мене ніхто бити не буде, не втікайте, діти...”. І тримав за клямку двері, не пускав нас. Ми втікли – всі сестри, бо боялися. Тільки брат старший не втікав. Він залишився з батьком, а ми з мамою втікли. А їх там обох, батька і брата, повбивали, замордували. Я з сестрою в одну сторону побігла, мама з меншою дівчиною – в другу, а середня сестра, 11 років, – в третю. Ми прибігли до річки, а тут стріляють, але не знаєм хто, бо нічого не видно. О!

Ми через річку перебігли отак в пальтах, чоботах. Прибігли в якийсь ліс, а там – польська банда. Кругом коні, артилерія якась. Ми прийшли мокрії, а вже мороз, ми позамерзали. Ми так стоїмо, а якийсь поляк каже: “Отут би їдного українця, то я б вижнев би з нього еден пас і запалів би папіроса, а потім би вижнев другий пас... (а вони ж не знають, що ми українці, бо ми по-польськи говорим). І ми з ними пробули до вечора. А вечером йшли всі до якоїсь хати під лісом, і ми зайшли туди. Знаєте, страху вже не було... Навіть вже якби й різали, то певно вже б не боліло... Ми залізли під стіл з сестрою і там заснули. Коли рано пробудилися, нікого нема.. А повна хата була... Мокрії всі ми... І тут прийшов поляк якийсь, що знав нас, і каже: “Їх треба забити”. Прийшло їх два,

а другий каже: “Не рухай... Они й так поздыхають... Не бери гріха на свою душу” (по-польськи). І той поляк каже: “Ідіть до свого дому”. Ми заблудилися, і вже не знали, куди йти. Але він сказав: “Ідіть просто”. Ми пішли і приходим додому. А вдома тато забитий і брат. Ми хотіли взяти щось їсти, але вже нічого не було. Всього забрали... *(Плаче)*. Ми вернулися в сусіднє село, там були німці, такі фолькдойче, вони вже свої сім’ї вивезли. Ну де підем? Зайшли туди, нам дали там хліба і молока. І тут мама моя прийшла туди, сестру десь оставила. Мама пішла додому, там уже нічого не було, корови всі були випущені. Мама взяла одну корову... Привели її там, до двоюрідного брата в село.

– *А як же поховати треба було батька, брата?*

– Ще не ховали... Був татів двоюрідний брат на кольонії. Мама пішла туди... Але не було, кому сказати їй, що не йди вже додому. Ні, вона заповзялася, що мусить тата похоронити... Пішли вони туди: мама, старша сестра моя, і той брат татів, і їх всіх там побили *(Плаче)*. Забили всіх... А хто їх там поховав, я вже не знаю... Що там сі стало..., далі вже нічого не знаю. Пішли ми до того татового брата, що його там забили, і та тьотка, жінка його, злиться на нас, що її там чоловіка забили. Каже: “Мій чоловік загинув через вас...”, і що же тепер буде? Нас залишилося троє дівчат, було всіх п’ятеро. Брата і сестру вже забили... Кажу я до тої меншої сестри: “Ідем додому туди, най нас там поб’ють, бо де ми сі діним?”. Хто нас буде тримати? Ми ж голії, босії, тільки то, що на нас. Одну меншу оставим ту (їй було 11 років), а ми йдем додому, хай вже поб’ють. Ми йдем через поле, і там ще жила мамина племінниця... Вона за поляком замужем була. А той поляк був бандитської армії главар, але нас він не бив.

– *Він був в Армії Крайовій?*

– Яка там армія? Банда та й усе. Збиралися ночтю і йшли на українські села: вбивали, грабили там і всьо. А мамина родина близько вся була за 70–80 км від нас. Той тьотки зять (тоже українець) каже: “Я вас відвезу на станцію до Грубешова”. Їх ще там менше били, бо це було туди до Томашова близько (де мамина родина), тоді там ще менше палили, більше Грубешівщину. Він нас відвіз на станцію, ми приїхали до Грубешова і знайшли мамину родину. В мамі було два брати і сестра. І вони нас усіх трьох сестер розібрали по-їдному. І ту меншу забрали. Ми так жили до осені. А осенню нас в грудні місяці 1944 року вивезли в Росію (в Україну. – В. Б.).

– *Як це було?*

– Того я точно не можу розказати. Вони сказали: “Українцям всім виїхати”. Правительство руське сказало так. Вже ж руська армія була в нас. У нас війна, а вас усіх забираєм туди до нас... Дали ешелони і вивезли в Запорізьку область. Я була в Запоріжжі, село Царіцин Кут. Велике село, три колгоспи було.

– *Де ви там жили?*

– На квартирах жили. По 10 чоловік в одній кімнаті жили. І так до осені. Ходила я на роботу, до Октябрської. Колись була то Октябрська. Робила ціле літо і нічого не заробила. 27 кг жита тільки заробила. З дому які були речі, всьо

вже сі скінчає, ну й рішили виїхати на Западню Україну, бо там голод в Запорізькій області був сильнейший. Хто мав свою хату, город, то ще якось. А у нас там нічого не було. І ми виїхали у Волинську область, до знайомих. На квартирі жили у Володимир-Волинському районі. Потім у 1950 році я приїхала до Львова, – там жив мій двоюрідний брат. Він уже помер. Поробила літо на кірпічному заводі, бо не можна було ніде сі прописати. З пропискою трудно було. Я приписалася до нього (брата. – В. Б.) і на другий рік забрала свої сестри. В одній комнатушці в брата і жили так всі. Потом вже працювали всі, на фабриці, на кірпічному заводі дівчата робили. Заробили трохи грошей і пішли на квартиру. А квартири трудно було добитися, хто не мав грошей... Хоч і за тих партократов, як їх тепер називають. Їдне спасеніє було, що ми рахувалися сироти погиблих батьків і нас прийняли на чередь на квартиру. Дали нам через 5–6 років підвальну (у підвалі. – В. Б.) квартиру на всіх трьох. Вийшла заміж... Дитина там була, і чоловік, і сестри... Потім одна вийшла на сторону, а одна прийшла додому, чоловік її, двоє дітей... Отак і жили. Потім через 10 років мій чоловік помер. Осталось двоє дітей. Одному дв'ять років, другому – три (*Плаче*). Мучилась, як тільки Бог знав... Як кажуть, що нема спочатку життя, то й до кінця не буде... Оце тільки на силу Божу тепер получили цю квартиру... На старість...

– Чи ви хоч раз їздили на Холмищину, де ви народилися?

– Їздила, їздила... Їх поховали там, моїх батьків. Бо був ще старший брат, якого забрали тоді на німецькі окопи. Він втік, прийшов додому і його теже там забили, але він ще був живий і показував нам, де поховали тата й маму. А тоді його теж вбили...

Я їздила, хотіла там щось поставити, якийсь пам'ятник чи що, брат там ще двоюрідний у Польщі жив. Він каже: “Нічого не роби, бо все одно стояти не буде. Його розвалит, тіки гроші дармо стратиш”. Хати нема, хату спалили. Я хотіла, щоб те місце, де вони поховані, хоч травою заросло... Ще у 70-х роках їздила. Знайшла дворище те, мені ж там все рідне... Я ж з першого дня життя там жила... Всьо знакомое. Кожен кусочок землі знакомий. Сусіди-поляки тримають ту землю нашу...

– Ну, як сусіди тримають, то може могли б уступитися на той клаттик землі, де батьки поховані?

– А Ви бачили, щоб поляк уступився? Я Вас не знаю, може Ви й полька, але я Вам кажу, що вони нічого не дадуть. Навіть мій брат двоюрідний там сі сполячив вже. А українець був, женився з полькою. Там нічого не получиш. Заорано та все на їхніх могилках... Жито посіяли.

Церква була в сусідньому селі Конюхи, то було від нас 3 км. Церква гарна була, дерев'яна, розвалили її, як ми виїхали. А був цвинтар, то заорали, що навіть знаку нема, де був наш цвинтар. Засіяно, всьо чисто, елегантсько... Тільки кущ бзу (бузку. – В. Б.) того стояв (сірені), що, видно, не викорчували. І коло церкви тої кущ стояв. Це в 1972–73 роках. Я була два рази. Я боялася туди їхати, бо діти дома оставила... (*Плаче*).

– Дома Ви свята по-українськи святкували?

Ну, певне, по-українськи. Святий вечір, Різдво. Нічого у саме свято не готовили, все було наперед наготовлене: і худобі, і собі наперед свята.

На Святий вечір готували: сельодка, риба, голубці, кутя обов'язково з пшениці, з маку. Всього то сі ставило на стіл. Кутя на сні, сіно – на столі і під столом. Солома в хаті. Діти бавилися на соломі. Ялинка стояла кожного року. Тато все постарався нам ялинку, і солома була в хаті. Було радісно, добре, гарно. Навіть поляки до нас приходили на вечерю. Було добре до 1938–39 року: і нас запрошували, і батьків моїх, дітей – не. І на Пасху гарно було, всі діти до церкви йшли. А потім вже в кінці... Остання та Паска... (*Плаче*). Ми всі пішли з хати на ту всеношну... Тато казав, аби вже, як будут бити, то щоб всіх побило і тих троє малих не зосталося... А наоборот сі стало... Усіх побили, а нас троє малих осталося (*Плаче*).

Все там осталося... Тато нам казав: “Візьміть собі такі клумачки. Одну сорочку на собі, а другу – в клумачку, щоб було переодягтися в чім”. А коли ми втікали, то ми все покидали в сніг.

– *Яка причина була, що поляки так озлоблено віднеслися до вас, і так били українців?*

– Я знаю... Поляки завше були поляками... Вони все прагнули чистої Польщі, щоби нікого не було там... У 1939 р. вони нас наганяли на тую польську віру, ходили, били вікна, висипали подушки, муку розсипали. До нас прийшли в 39-ому році і стали кричати: “Ідь до костьоля, іди, молися”. І приходилося йти, бо інакше – біда.

Мій брат двоюрідний женився з полькою і перейшов на поляка. Його називали “калакут”, тому що він поміняв свою віру. А хто перейшов з поляка на українця, то теж називали “калакут”.

– *Чи часто поляки переходили на українців?*

Було й так, цілий час, раніше люди не розуміли цього. Як женились, то й переходили. Частіше жінка переходила... Але, знаєте, в Польщі, то треба було частіше на поляка переходити. Ото “калакути”.

– *А Спаса святкували?*

– Аякже. Готували. На Спаса – розпускай паса. Всього готували, але я не пригадую.

– *А в селі Сагрині багато людей побили?*

Там почті всіх вибили. Це Сагринь Грубешівського повіту. Там був кам'яний постерунок. Там люди ховалися вночі. Польська банда напала вночі і розбила постерунок, і хто там був, всі загинули. Там раніше поліція була в постерунку. Хто втівав, в полі забивали. Сагринь було саме українське село, поляки жили на хуторі, то тоті дома осталися, а українське село все спалили. Це було Сагринь – старинне українське село, знаєте, предвічне ще... Старе...

Від 8 березня до 25 березня горіло весь день і ніч, всі українські села, весь Грубешівський повіт. Вже після 24–25 березня, то ті трохи хлопці, що повтікали,

зібралися, і Львівщина та Волинь прийшли на поміч трохи, то припинилося троха, але це вже пізніше.

У тій Грубешівщині то сама Україна, то тільки хутори-кольонії були польські. А села то всьо українські були. Холмщина ото, то все українські села. Село Стрільці було. Там жили мамині родичі. Німці виселяли українців з своїх сіл і на польські хутора населяли. Село Стрільці били.

– Чи Ви когось знаєте з тих, хто вбивав?

– Знаю. Він давав мені справку, що мої батьки там поховані, щоб мене у Польщу пускали. На границі так не штурмували. У першу війну у 1914 р. мама моя була в Сибірі. Але вони там були всього три роки. Тоже голодували, намучилися.

...У нас сіяли коноплі, льон. Була така рослина – ріпак, мак. Били олій. Хліб пекли і пироги з шашувицею, пироги з гречкою. Шашувиця, – як мішанка таке... (Плаче).

Жінка так наплакалася за час розповіді, що приймає ліки. Довелося подякувати і попрощатися.

Записано 23 вересня 1995 р. у м. Львові у від Князь Юлії Миколаївни (з дому Теслюк), 1906 р. н., уродженки с. Суховолі Замостського повіту

– Кедись бив район, проживала з батьками. Мати – Марія з родини Медвідь. Тато називався Николай, з родини Теслюк. Народилася в 1906 році 2 феvрeля.

Жінка вже літнього віку і розповідь фрагментарна...

– Чи у батька була земля?

– Батько мав 6 моргів, а мати – 7 моргів.

Колись церква бива уніатська. Батько розказував, що его дід бив уніят, а потім за батька пішла церква уніатська і ми биви православні. Церква наша. А потім Польща забрала наші церкви і построїла костьол на тому місці. Після війни.

– Коли Ви сюди, в Україну, приїхали?

– Як варіювали (евакуювали. – В. Б.) всіх українців после війни. Рік не пам'ятаю, який був. Переселяли українців на Україну.

– Чи Ви хотіли їхати?

– Привезли нас аж у Херсон. На село Дубчани ми попали. Над самим Дніпром. Онук Тарас. (Повторює моє запитання). Ви хотіли виїхати з Польщі? Хотіли? Ми не мали там життя у Польщі. Нас виселяли з своїх сел. Ми ховалися по лісах, а у наших селах, домах жили фолькдойчі, немци. Забрали чоловіків і синів за дріт і там тримали.

Нічого не взяли з собою. У нашій хаті жили німці. Партизанка побила тих німців і вони повтікали. Ничего не дали, тільки шмаття своє (це як німці виганяли). А як ми вернулися, то все було пусто, все розібрали поляки. Ми zostали голи, босі, обкрадені. Палили села, били українців. Мала двох дітей, двох дочок. Нас списали, приїхали машини і забрали нас і всьо... на Україну.

Голютки (голі. – *В. Б.*) стіни у нас були в Польщі. Приїхали в село Дубчани (Запоріжжя). Там голод переносили. Ми ночами боліли маляріюм. Не привикли до того клімату, друге – не привикли до сонця і так всі пороз’їжались: хто в Одесу, хто в Львов. П’ять родин було в Дубчани.

У нашому селі в Польщі (Суховолі. – *В. Б.*) жили українці і поляки. Але була в нас церква. Я ж вийшла заміж за свого швагра. Померла старша сестра і лишила восьмеро дітей. Лиш двоє вже було на стороні, вчилися. Це ще в Польщі було. Не хотіла за такого старого йти – це ж як батько був. 20 років сестра була старша за мене, на останку були близнятки і кончилася за ними. Так я пішла на тії діти, було мені 23 роки. І прийшлося їхати.

Бив свій садок, своє поле, було добре. І треба було всьо кинути і їхати в світ... Шість моргів поля там лежить мого батька. Розібрали бандіти розмаїте польськїї. І садок, і студня там...

У Львів з Херсону поїхали раньше племянніки. А мій чоловік помер. А я в кухонці там жила, не було, де повернутися... Хазяйка пекла там хліб, а ми там жили.

Дочка спочатку переїхала до Львова, як кінчила школу. А я хотіла доробити там, в Херсоні, до пенсії. Я робила на парниках, 45 відер води виливала щодня...

Звертається до мене: Я дуже вас прошу, допоможіть мені, сделайте такий документ, щоб я могла поїхати в Польшу. Я іще на здоров’ю чуюся добре. Хочу побачити поле батька. Я би просіла, допоможіть, за могого батька поле... Я прошу ... (*Плаче*)... Вас... І говорю з розстроєним серцем і сльозами, що тільки сниться моя хата в Суховолі, моє поле, мій садок, мої черешні... Моя дорогая хата моїх батьків. Допоможіть, щоб я поїхала там хоч іще раз, я чуюся на здорові... Хочу вклонитися гробам моїх батьків... Я доїду, я чуюся.

Я маю такі сни, якби я Вам сказала... Перед Чорнобилем мені приснилося наперед, що біжать люди в одну сторону, а тут стоїть така розбіта шатура, коло тої шатури стоїть груша. Груша, лісьє облітелі, с сего дерева кора злетіла, сухі груші тіко вісят і хто не летіт в ту сторону (люди розмаїте летіли, і малі, і великі), кожен рвав теї груші, гриз і біг в їдну сторону. Я казала: “Буде на нашій землі біда велика. І за два дні, на третій день ото зробилося”. Я маю сни. Я не боялася операції. Доктор каже: “Бабушка, тільки років маєш... Я ще нікому не робив другой операції, ніхто не хоче, а ти хочеш...”. А я кажу: “А я хочу. Я чую себе добре, Бог со мною, я не боюся операції”. Удівлялися лікарі.

Старенька жінка все плаче і хоче, щоб я допомогла їй добитися візи на поїздку до Польщі. Але має вже майже 90 років...

Записано 23 вересня 1995 р. у м. Львові від Віри Григорівни Левицької (з дому Жеребець), 1928 р. н., уродженки с. Городиславичів Томашівського повіту

Це як їхати до Томашова, то по праву сторону. Це коло сіл Михалів, Вілька, Вепрів. Наше село Городиславичі було саме українське. З дому Жеребець Віра Григорівна, зараз Левицька. Чоловік тоже з мого села був, помер у 1994 р.

Народилася я в Городиславичах. В січні місяці. Я в мами найстарша, але тоді була зима страшна. Мені бабця розказувала, що я по роду четверта. Чогось мамі моїй діти ховалися (вмирали. – В. Б.). І бабуні хтось сказав (якась старша жінка), щоби діти дальше годувалися, то треба скоро охрестити, до трьох днів після народження, і давати до хресту через вікно і від хресту так само. Щоб сі діти годували (жили. – В. Б.). І певно, що то так щось допомогло. Бо моїй мамі діти вмирали: перше неживе, друге трохи пожило – три місяці. Діти вмирали. А от мене подавали через вікно і відбирали через вікно, то я якось уже живу 67 років. Ще після мене брат був, помер уже.

За Польщі у нас тільки польська школа була. По-польськи заставляли говорити. Української школи не було. У нас навіть на перерві забороняли між собою говорити “по-нашому” дітям. У нас був добрий учитель, я навіть не зрозуміла, яка в нього симпатія була до нас, бо він щось, мабуть, тягнув за Сходом, але мусів щось говорити за Польщі, щоб не розмовляли українською мовою. То він казав: “Ту мову (нашу, тобто) треба викорінити, зламати”, щоб все говорити по-польськи”. Його німці замордували в Освінцімі.

– А як Ви вдома розмовляли, з батьками?

– З батьками то розмовляли на своїй мові (цебто, по-українськи). То в школі заставляли по-польськи, а так, на своїй мові, як зари говоримо. То в нас колись не казали за Україну, то вже в 1939р . почали. А раніше “русинами” нас називали. Як німці прийшли, то стали говорити за Україну. А так в нас то було заборонено.

Ми не були поляками. Як була мала, то були якісь “кракуси”. Це в 1937–38 роках, їх влада. Чи хто нанімав тих поляків – кракусів, щоб вони вночі нападали на українські села? Вривалися в село, до хати ввійдуть, подушки і перини розріжуть, пір’я випустять, до комори зайдуть, а там – засіки, то нафти в муку наливали, с піском вимішували. Заставляли, щоб на поляків переходити, але наші не хотіли (цебто прийняти католицьку віру). (Католики, в розумінні українців Холмщини, це поляки. – В. Б.).

У нашому селі Городиславичі були саме українці, поляків лише п’ять родин було. Було коло 200 номерів. Гарне село було. Церква дуже гарна була. Хотіли тую церкву повалити, священника заставляли, щоб правив по-польському. Він Сегеда називався. Він відмовився, але на казані проповідь мусів казати по-польському, бо у нашому селі був постерунок, то на кінець служби приходив поліцай. Спочатку люди кашляли, пчихали, щоб поліцай не чув.

Так наша мова отака, засмічена. Це в 1943 р. німака (німці. – В. Б.) вигнав нас з нашого села за 700 км у Білгорайський повіт. Взагалі там були поляки,

кругом були ліса. Там німець здорових і молодих забирав до Німеччини, а малечу і старших – в лагер. А в багатьох селах люди до ліса втікали. І нас туди виселили. Мені було 15 років.

Тоді нам казали, що вивезуть у село Буковину, а то були “файдучери” (німецький фолькдойч. – *В. Б.*). То не німці були, а прізвиша такі вони мали. Їх було 20 родин файдучерів. А українців на польські землі гнали, щоб ворожнечу робити. А мамині брати були у сусідньому селі Гопки (Томашівський повіт. – *В. Б.*). З трьох сторін був ліс. Тато кажуть: “Я нікуди не поїду. Піду до Гопкова. То так довго не буде, а там (в Гопкові) файдучери носа не всунуть, будуть бояли. Дещо з майна туди перевезли, а як їхати туди (в польські села. – *В. Б.*), то можна було брати одержу і постелю, а решта, щоб ся лишало все. Були ми два тижні там в Гопкові, і прийшов приказ від солтиса, що хто тримає “уціканерів” тих (втікачів. – *В. Б.*), будуть розстрілювати, бо нема кому хліба там збирати для німецької армії. Українська комісія взяла тих людей під захист. Наша бабця каже: “То поїдемо на ту Буковину”. Буковина, – то також Люблінське воеводство. Це Білгорайщина. Недалеко було село Біще, ми ходили туди до церкви. Ми були там два місяці. Татові давали там господарки, а тато кажуть: “Я своє кинув, нащо мені чуже?”.

– *А чий же то були господарки?*

– Польські. Поляків молодих ловили на роботу, а старих – в лагер. Треба було хліб убирати там. Скільки сіл так зробили. Там було недалеко містечко єврейське Тарногород, 4 км від Біще.

Щось ми там три тижні те жито жали. Раз до нас вночі застукали: “Що ви спите? Вся Буковина горить”. Поляки напали на село. То багато людей наших вибили. То в 43-му році. Вони за своє си бороли. Ми виїхали звідти, нам поміг один українець. Ми втікли знов до Гопкова.

А вже в березні 1944 року, то вже місяця собі не можна було найти. Вже в хаті ніхто не спав. Поляки страшно мучили. Ми ще трохи ліпше жили, бо по сусідству поляк жив, а ми з ним добре жили, то він попереджав (дітей посилав), або казав банді: “Тут нема що робити, тут бідні втікачі”... Оберігали трохи. А вже весною 20 метрів за хату не можна було вийти. Поляків наїхало з Волині багато, і місцеві. Це Гопків – ще Холмщина. А недалеко була границя з Австрією, – то Галичина.

В квітні 1944 р. руські літаки так бомбили, що в хаті було видно. Мої дядько і родичі втікли в Галичину, а ми мали наступної ночі втікати.

Наш сусід поляк поїхав в сусідне село на похорон. А мати каже, щоб він не запідозрив, що ми хочемо втікати, то вези гній на Калинівку (це так поле називалося – “Калиновка”). Це до батька. Павло (сусід-поляк. – *В. Б.*) приїхав, і каже, що ви перші підете на мотузок. “Це буде завтра. Я сьогодні не маю часу”. До тата він: “Що ти робиш?”.

Тато: “Гній накидаю. На Калиновку хочу вивезти, може, поїдеш зо мною?”.

Павло (поляк): “Ні, не поїду. Не треба вам везти гній. Ви вже й так того їсти не будете...”

Бабця каже: “Що Бог дасть. Не будем ми їсти, то людям буде, але ж поленько Боже дармувати не може...”

Поїхав Павло з татом, і зразу ж скочив до ліса, а потім вийшов ще один з ліса. Вони говорили, а потім поляк Павло прийшов, і вони поїхали в село.

Прийшли ввечері поляки. Тато втікали. Коня взяли, корову. Я подушку взяла і брата за руку, і ми пішли в Галичину. А поля з межами, а темно, жінка несе дитину на руках сім місяців, а друге веде за руку (це наші сусіди). Падаємо по кілька раз, бо не видно. Все сі лишили. Ми дійшли до села Зімно. Там вже людей не було: ні поляків, ні наших. Ми йшли до села Жерники, а потім до села Вільгівок. А село Вільгівок – це вже считалася Галичина, воно було під Польщею, але колись було під Австрією. Казали “Галичина”. В Жерниках багато фір людей було, але треба було йти далше. І ми мали йшли до Терношина на Галичині. Це було на Юрія – 6 травня. Тут поляки напали на Жерники і чисто спалили все село.

Тут прийшли руські, і ми вернулися додому в Томашівський повіт. В хаті вже було пусто, все забрали. Два тижні було тихо. А потім в селі одного замордували поляки, то другого. І ми стали до руських говорити: “Як же так, що ви нас не обороняєте?”

Нас переселили в 1944 р. в Запоріжжя. Бо то неможливо було жити, люди і далі ховалися. То було наче добровільно, бо поляки нападали вночі. Бабця кажуть: “Хоч би вже два рази кип’ятком закріпитися, аби вже було вночі спокійно спати”. Спали – не роздягалися...

В Запоріжжя, в район, в село Біляївка. Жили в колгоспі. Тата взяли, бо був кінь, корова. До 1946 р. засуха там була. Навіт місцеві втікали. Тато купили ще корову і коровами поїхали. Звідти ми вернулися на Львівщину. Багато вернулося на Тернопільщину, Волинь, бо там, на Запоріжжі, була біда, голод. Холмщакі верталися на Волинь, все думали, що повернуться на Холмщину.

Записано 24 вересня 1995 р. у м. Сокалі від Ніни Петрівні Калиновської (з дому Мужичук), 1938 р. н., уродженки с. Варишина Грубешівського повіту; Євгенії Данилівни Сагайко, 1921 р. н., уродженки с. Варишина, та Анісії Петришин (з дому Мартинюк), 1938 р. н., уродженки с. Варишина

Розповідає Ніна Калиновська:

– Я родилась в 1938 р. на Холмщині. Батько й мати і двоє дітей було. Коли ми виїжджали, мені було шість років. Це був 1945 р. Добре все пам’ятаю. Я вернулася під свою хату, коли ми вже погрузилися, то я злізла і під плотом взяла трошки землі. Мама плакала (*плаче*), я взяла в кишеньку землю. Мама каже: “Не бери землю, бо ми скоро вернемося”. А я тоді сказала: “Ми, мамо, ніколи не вернемося...”. Мати заперечувала, розказувала, як вона виїжджала в Росію

в Першу світову війну і через три роки вернулися. А ми їдем тільки за Буг, в Радянський Союз, то ненадовго ми їдемо. Сокаль від нас кілометрів зо 30. І приїхали на вокзал на Сокальську станцію. Тут на станції ми жили майже місяць. Поробили такі буди (шалаші), тато плів з соломи такі “мати” і так накривали риштовку, і там спали. В ямах мужчини зробили печі і ми так варили їсти. Жили так до 9 травня 1945 р., до Перемоги. Ми чули, як стріляли, ми боялися. Ми переїхали до Сокаля жити. Нам допомогли пограничники. Нам вже дорога назад була закрита, бо ще дома (мама розказувала) нам сказали, що або виїжджайте в Радянський Союз, або будете виселені на німецькі землі на захід. Батьки рішили за Буг, бо думали, що тут недалеко і ми вернемося. А ми тут залишилися назавжди. Батьки мої тут похоронені... (плаче).

Ночами в 1943–1944 рр. польські банди нападали на українські села і били людей. Було знищено багато сіл на Грубешівщині. Було українське село Варишин, три сім’ї було польських. Потім наші села зайняли поляки і там тепер живуть.

– В Першу світову війну Ваші батьки були в Росії?

– Так, їх виселяли з Холмщини. Раз гнали холмщаків, а то вже другий раз погнали. Думали, що повернемося... Вершин правильно, а називали Варишин Грубешівського повіту. Тут найбільше постраждали села.

Продовжує Євгенія Сагайко:

Я родилась в селі Варишині, а жила в селі Ласкові Грубешівського повіту, гміна Мірче. Це один кілометр від Варишина – Ласків. Я вийшла туди заміж і жила там. У нас було сто штирнадцять хат і спалили село дощенту. Не зостало нікого. Забили з нашого села поляки 260 душ українців. Це в селі Ласків. Це в 1944 р. спалили Ласків, 10 марта. А 260 душ забили, церкву спалили, бо в церкву втікали люди, і церкву з людьми спалили. Після того ми (ті, що лишилися в живих) повтікали, хто куди. Ми були голі і босі. Ми пішли до Варишина, до діда і баби, і тут жили. А Варишин палили 20 марта. У нас діда з бабою порозрізували (плаче). Не вбили, а порізували живком... Покойний тато мій і Нінин тато викрали їх, і хоронили, дітям не показували. Мені не сказали, як хоронили, бо я дуже бабу любила... Батько сказав, що я була б їх всіх продала, була б плакала, кричала, а ховати треба було крадькома. Мені це розказали вже пізніше, як я хоронила свого покойного чоловіка. Тоді дядько сказав: “Що ти плачеш? Ми діда з бабою не так хоронили, ми на них тільки одежу поклали..., а ти хорониш так, як треба. Не плач”. Це вже в Луцьку. А там скринки збивали і так хоронили, навіть в одежу не можна було вбрати, бо вони лежали і почався розпад. Без священика. Викрадали трупи, щоб не побили решту. У Варишині загинуло теж багато. А в нашому Ласкові був такий Сегеда, що колись у дворі пана робив, і там йому руку обірвало, то йому пан дав багато маєтку. Сегеда Міхалко. То його всю сім’ю вбили, голови повідрубували і поклали кругом схрона, де вони ховалися. А один син жив на стороні, то як він прийшов ввечері з сусідом, то каже: “Ходім, там хтось говорить на подвір’ї, то може наші”. Сусід чекав на полі, а він пішов додому, то бандити схопили його і сказали: “Всі вже голови є,

тільки твої нема”. І тут вони його зарубали. Брат їхній двоюрідний на тому самому місці їх похоронив, зробив загородку, поставив хреста. Коли там послі вже поселилася полька, то їй сказали: “Знищити ту могилу і хрест”.

Як я поїхала в Польщу вже в 1976 р. (там в мене брат двоюрідний був), то походилися поляки і питали: “Чи я не знаю, скільки людей з села зосталося?”. Я хотіла їм сказати, що “Ви били, то ви знаєте...”, але промовчала. Отаке. Я перетерпіла. А потім ще питають: “Отой, той, що без руки був, той Сегеда?... Де він?”. Я кажу: “Не знаю”. Вони переглянулися один до другого і нічого не сказали. Ну потом через одну жінку мене попередили, щоб я більше в Польщу не приїжджала. Я пішла до гміни і одна жінка мене попередила: “Масш ти щастя, що ти ще зосталася живая. Не їдь більше сюди, бо ти один свідок, що бачила все і знаєш. Як ти не боялася сюди їхати?”. З цього села мало зосталося, а хто зостався живим, то боявся туди їхати. Я зустрічалася власне з тими, що били людей. Вони поперемиювалися, з одного села в друге переїздили, щоб їх не впізнавали.

Хто вони були ці поляки, що вбивали українців? Були такі ж жителі, як і ми. За одні сутки на Грубешівщині спалили 12 сіл: Модринь, Сагринь, Черничин, Масломичі, Ласків і інші. Ми ночами втікали, я з братом меншим йшла повз польську кольонію (хутір. – В. Б.), але вже всі мости були позривані і я переносила брата (йому було 10 років) через всі ті рови, і йшли під кольонією, де жив такий Окупінський, у нього була ціла банда, тіко бабська: тії жінки мали білу опаску з червоним хрестом на рукавах, вони йшли під видом Червоного Хреста. А дальше, де жив Ольшак, там була огорожа і було повно мужчин-поляків з оружьем (бандитів).

Хозяїн (Окупінський) насварився на тих жінок, “що ще не пора, зайдіть у хату”. Вони хотіли нас подушити, а я скоріше з братом втікали і дійшли до української колонії, де зустріли дві дівчини, які обидві звалися Ольги, з Варишина. Нас четверо вже було. Ночами стріляли, то ми впали в рів і лізли рачки, на четвернях. То ми лізли до першої хати, до села, до Варишина. Ми зосталися живі, а так були б побили живком нас поляки...

Жінки тії польки (бандитки) йшли і підбирали, де що було. Чоботи з мертвих здирали, платте, де якої було. Шпикали і одежу забирали. Всі села були пограбовані, тільки худоба ревла по селах.

Ми також вже перейшли у Варишин і переїхали на станцію Сокальську. Нас позаписували дальше їхати, хто в Миколаївську область, хто в Запорізьку. Ми виїхали в Миколаївську, а там дуже сухо і мені дуже кров з носа йшла. І лікарі сказали, щоб ми вернулися назад (на Львівщину). І ми тут жили коло Сокаля, а потім виїхали в Луцьк. Багато людей наших з Півдня України верталосся на Львівщину, Волинь. Нам клімат не підходив. З Холмщини тікали на Галичину.

“Кракуси” – це настояща польська банда. Коли я заїхала в Польщу (1976 р.), то один старий поляк сидить так за столом, в орденах. Я йому кажу: “А де то Ви, Стахо, получили такі ордени?”. А він каже: “За відродження Польщі”. Я

подивилася на нього. Ще був випадок, що я одного впізнала в автобусі, то він пішов у міліцію польську і заявив, що я приїхала (руська). Мене хотіли запросити в міліцію, але я сказала: “Це вам не 1944 рік. Давайте наше посольство...”. Перепрошував. Вони нас гонили до Сталіна.

Ми по-українськи говорили, а в школу ходили польську. Як колись у Першу війну батьки виїжджали, то хати стояли на місці, нічого не було зачинено. У Ласкові було дві польських родини. Вони з нами по-українськи говорили, знали українську мову. Поляки були найждшими, як після першої війни пани “парцелювалися” (продавали землю), і тоді поляки купляли землю і селилися тут. Давали їм хутора (кольонії), і тоді з’явилися поляки (після першої війни). А до війни їх були одиниці. А потім стали польській хутора.

Заміж в 1944 р. виходила, вже після спалення. Але весілля якесь там було. Робила тьотка рідная, татова сестра, батьків вже не було. Приходив з дружбою, договарювалися, з хлібом приходили. Рушників тоді вже не було, не було, що давати, і перед весіллям ходила молода з дружкою. А коло жениха – свашка (світилка), одружені – просто гості. Пече коровай хресна мати. Приходили жінки з його родини і моєї, і місили. Тоді не було, як співати, тоді дивилися, щоб ніхто не напав. Тоді вже плакали, а не співали... Такий вже час був...

У нас деревця не вбирали, у нас такого не було. Вінчалися ми у церкві. Була церква, а потім поляки зробили там костюл, а потім – знову церква. То ми там вінчалися, с. Вишнів (поруч з Варишином). Від Сокаля до Грубешова всі українські села: це Черничин, Масломичі, Модринь, Мірче, Модринець, Ласків, Варишин (Верешин), Витків, Дулобичів, Вишнів, Потуржин, Новосілки. Отакі українські села – межа між Сокальщиною і Холмщиною. Галичина – це село Угринів, а Дулобичів – це Холмщина ще була.

“Калакути” – це ті, що переходили з українців на поляків, з поляків на українців – ті, що вихрещувалися при одруженні. Було пополам. Змішені шлюби були до війни. Поляки в Ласкові говорили українською мовою. Ми як і вони не вчилися української мови в школах. Православ’я у нас було завжди. Правилосся на слов’янській мові.

– Євгеніє Данилівно, скільки було дітей у Ваших батьків і що мама Вам готувала їсти?

– Було четверо дітей дома... Мені було 11 років, коли моя мама померла... Я мало пам’ятаю. Всі діти були дрібні. Ми ще жили один рік з бабцею після мами... А після року й бабця померла, батько через рік ще женився, і тоді було так, що та мама друга дали, то те й їли, не було вибору.

На Святий вечір готували все посне, щоб було 12 страв: кутю, гриби, суп з грибами, капуста з грибами, голубці, блінчики, вареники. Кутя з маком була. З яблук, з вишень такий звар. Кутю ставили на столі, який був застелений сіном, а зверху – обруском. Кутю в новому горщику варили. І макітру мусили купляти нову, щоб мак терти на кутю. І макітра нова... Приказок не пам’ятаю, але кутя мусіла стояти в новій макітрі. Купували на базарах, були такі люди, що самі

робили з глини макітри. “Горщечники” їх називають. В с. Тучапи, с. Моложів робили горшки (Моложів коло Томашева), були сивії і коричневі. Макітри, горшки поливанні.

На Різдво, то вже скромно. Пирого з маком, з кашами (з гречаною, пшоняною). Старий Новий рік – 14 січня, була кутя так само. А то колядники ходили на Різдво, тіко на другий день, мали Козу, Діда мали, Зірку, Янгол якийсь ходить, Смерть межи ними була. То було общество великих колядників. То малії діти здалека втікали, бо боялися. В кожду хату заходили, їх частували.

Ще була третя кутя на Писану коляду (це 18 січня). Це називається “Писана коляда”, бо ходили і на каждих дверях писали хрести, і в хаті. Варили кутю і три дні святкують.

Старії люди “засовували” (проводжали. – В. Б.) “М’ясниці”, каталися на санках, справляли “Колодку” і казали, що то вже буде Великий піст. “Викидали колодку”. Це зветься “Колодка”. Збиралися хлопці і дівчата на “Запусти”, празнували. А старії збиралися на “Колодку”, тоже празнували.

В перший день посту готували все постне. Олія була ріпакова, сонешникова, лляная. В селі били олію, мав господар такий олійню і бив олію. Хто платив грішми, а хто зоставляв макуху тую. Платили макухою (вижимками з зернят. – В. Б.). В піст постний борщ, рибу їли, кисілі варили, солодуху з гречаної муки на ніч заквашували, а рано вже піддобряли і варили. Дуже смачна. Ще якийсь шур був з овсяної муки, таке варили і з горохом міщали, смажили олійом. Мука – затірка. Мука з водою і кидали на соду, як в піст, то оліями “красили” (засмажували. – В. Б.). Робили картопляні “галушки”: терли свіжу картоплю, видушували, трохи муки, виробляли кульки і варили, як вареники. Тричі їли на день. На обід готували борщ капунський, або борщ бураковий, кашу і все.

На Великдень пекли паску, пекли м’ясо (шинку), хрін терли, яйця красили, писанки писали, а з молочних – тіко сир. Робили круглої форми з сиру таку “плесканку” і носили святити.

М’ясо клали в ропу солону (воно не портилося), а потім вимочували у воді і тоді пекли. Робили житнього пляцка і обтулювали вкруговую м’ясо (це – шинка). Як випечеться, то смачно. Коптили в димарях, хто на дворі. Сало зберігали в бочках (“бодня”, “салниця”, називали, хто як).

На Зелені свята вбирали всяким листям, гілками і кругом хати ставили березу. В хаті на полу була лепеха (шавер).

Пирожки пекли з сиром, вишнями, даже з сачовицею пекли. “Сачовиця” в нас називали, а воно називається “чечавиця” (дрібний плоский горошок, тільки зелений). Намочували, терли в макітрі, дуже смачно. На Спаса яблука святити, і святити цвіти, мак, колоски, збіжжя.

Квасили капусту, буряки краснії, огірки, а помідорів – ні. Рідко хто.

В 1979 р. ми їхали до Польщі. Ополе, то містечко, там є родичі, ми їхали до Грубешова. Ми їхали, а ввійшов в Черничені якийсь мужчина-поляк, і питає

другого (по-польськи): “Що то таке, що на полі збіжжє посіяно і сади всюди?”. А він каже: “Тут жили хахли. Ми їх видушили. Решту вигнали до Сталіна”.

Діти родилися дома. Дітей відбирала бабка-повитуха. Чоловік їхав, [її] привозив. У першу купіль клали гроші. Як мене купали, то поклали олівець і папір. А ще ножниці клали, нитки, щоб була кравчиня. Кумів було і шість і вісім пар. Кума приносила крижмо, цукор, хліб, кум – буханку хліба, сахар, водку. Як виходили з хати, то клали перед порогом сокиру, щоб крепкий був, як залізо, щоб здоровий був. На кровать клали. Колиски були з лозини, і чотири вервечки, було добре колисати. Клали свячені віночки під пелюшку. Свячені віночки святили на Івана Купала і клали під подушку, щоб дитина була здорова, щоб не боялась уроків. На хрестини пекли пряники, булки. Приходили перший раз подивитись на дитину, то не можна було йти з пустими руками, а несли хліб і цукор, щоб дитина жила в достатку і щоб солодке життя було. Баба-повитуха наробила квіток і всім тим кумам давала квітки, якось приспівували бабі за квітку. Квітку з барвінку з лісу приносили. Насамперед перепивають кумі гроші, а потім – бабі. Бабі давали гроші, одержу. Вечерю не носили, у нас такого не було.

– *А в той день, як ховали покійника, то чи робили поминальний обід?*

– Миють руки і сідають за стіл. Найперше дають страви: м’ясо, капуста, риба. Поминали на дев’ятий день, сороковий і годовщину.

– *Які гриби збирали в лісі?*

– Дуже багато грибів: білії, красноголовці, “бабки”, голубки (зеленьковаті зверху), “коровиці” (розоваті, великі), опеньки, “курячі ножки” (лисички), губи (це сиріжки).

Росли “камушки” (брусниці. – *В. Б.*) (ягоди червоні), суниці. За самогонку дуже судили. Пили купчую горілку, робили якесь пиво з пшона: два кілограма цукру, два кілограма пшона, дріжджі і стояло два тижні. Чаї були рідко, бо цукор був дорогий.

З молока – суп з молоком, лапшу з молоком, каші з молоком. Сир робили, кисле молоко. На весілля пекли коровай і “гуски”. Як розходилися “весіляни”, то давали “гуски” і коровай. “Скупляли косу” (то по-польськи говорили), як молодий з дружбою приходив перед шлюбом у церкві.

“Скупляли косу”, по-польськи говорили: “Щоб панна-млада було здорова, щаслива...”. Це казав дружба. Молода стоїть за столом. Молодий заходить за стіл, молода пришиває йому квітку і йдуть до шлюбу. Кланяється батькам. Брат продає косу, місце біля молодої. І польські і українські пісні співали.

Поминальна субота восени вона була два чи три рази перед Пилипівкою, перед Різдом. На Новий рік ходили посипати, казали: “новолітувати ходять”. Хлопчики ходили посипати, а дівчата – щедрувати. Хлопчикам – цукерки і гроші.

Як чиряки обсідали людей, то пекли цибулю і прикладали на чиряки. Кашель – цвіт з липи, різочки малини. Від живота – звіробій (світоянське зілля), що воно світове, так казали на звіробій. Від поносу давали кінський щавель і ще

“кровавник” варили (це тисячolistник). Рани соком кровавника лікували. Від рахіту лікували корінням шавару (аїру). Сушили трохи і варили те коріння шавару, і три рази мали у тій самій воді викупати, а тоді виносять на перехресну дорогу, або, де собаки бігають, підводи їздять, то вже буде все, рахіт пройде. І воно випростається – ноги вирівнюються і буде здорове. У нас з братом так робили. Купають тричі в одному купелі і виливають на дорогу, щоб через нього щось перелетіло, якийсь звір чи що. Собака перебіг, чи коні переїхали, а люди як перейдуть, то погано. Звір забирає, а як людина, то до неї може вчепитися.

Ввечері влити в горшок воду, піти до церкви, де дзвін висить, той дзвін покупати в тій воді і прийти додому, ні до кого не говорити, не оглядатись. Прийти і взяти в нецьки (ночви. – В. Б.), додати гарячої води і покупати дитину, щоб не заспівали другий раз півні (встигнути покупати до співу других півнів. – В. Б.).

Пригадує і доповнює Ніна Калиновська:

І дитині допоможе. Це коли якісь вавки на шкірі у дитини. Говорила моя мама, при шкірних хворобах, перший раз покупали дитину, то вилляли купіль під куц червоної півонії, щоб була, як півонія. А коли хлопця, – то під бузок, під дубок виливали. На стежку купіль не можна виливати, бо такий був обичай. Це, щоб дитину “люди не допкали, щоб язиками на неї не плескали, щоб життя не було таке допкане” (тобто потоптане), як виросте. Щоб щасливе життя було, то виливали на схід, на південь (на захід – ні).

Писанки – на Вербну неділю починали писати. Мама приходила з церкви, вербою нас всіх святила, біла, щоб здорові були. Приказували: “Верба б’є, не я б’ю, за тиждень – Великдень”. Сідали після обіду, засвічували лампу, наперсток воску і починали писати. Яйця сухі, теплі. “Писачок” робився з палички, кусочок бляшки вставляли. Різні узори писали. Фарби природні: кора дуба, лушпиння цибулі, жито зелене, барвінок, кора з яблуньки. Запарювали, настоювали звечора. Клади в каструлю і стояло, а потім варили, потім витирали жирною ганчіркою. Узори називалися “свинські дороги”. Цю писанку дарували господарям молодим, щоб свині велися. Дальше були “грабельки” (на шість частин і ключки такі були), “вітрячки” (подібна писанка в Україні називалась сорокаклинці), “колоски”, “барилка” (одна – геометричний орнамент для меду пива, друга “барилка” квітками – для сиру), “вилки”, “сонечко”, “крайка” (дівчина хлопцеві дарувала), “павучки”, “колосочки”, “сокирки”, “ключки” (це з дерева пристрій, за допомогою якого вишні зривали, відро чіпляли), великодня – “Христос Воскрес” (це в с. Ласкові – це вербова гілка)... Писанка “ногавицями”, “конвалія”, “дубок”, “оснівниця” – писанка (це з ткацького інвентаря). Таку писанку обов’язково писали, і її господиня тримала дома, щоб їй, як лен вродить, то вона мала, що мотати на оснівниці. Щоб лен родив. Таку писанку “оснівниця” мати дарувала одруженим дітям (невістці, синові), і казали, “щоб у вас полотно було, щоб ви мали на чому мотати, щоб була оснівниця у вас не пуста”. Три краски писали, “нагавицями” називали. Писанку “оснівниця” тримали дома і дарували тільки рідним (дітям), а “свинські” дарили всім похресникам. Наостанку вийдуть і

посідають, і б'ють крашанку, хто сильніший. Вдарить, хто більше наб'є крашанок. На другий день Великодня грали гру – били крашанки. На перший день не били крашанок (не лупили), щоб ціле літо ніс не лупився, а на другий день били яйця. Хто побив яйце – забирає тріснуте.

Починали Великодний сніданок зі свеченого яйця. Батько брав яйце і всіх обділював. Одне яйце ділили. Звичайні яйця варили, щоб на Великдень мати (не писанки). Вибирали яйця, а ту воду, що варилися яйця, бере бабця і йде кругом своєї хати (по ходу сонця), і хлюпає на стіни, аж до дверей (кругом обійде), щоб до хати не прийшли жаби і ніяка гадость. Так робили у моєму селі Варишині, і так моя мама тут робила.

Моя мама брала шлюб у вельоні, як у Польщі було, а у війну брали в лентах, як в українців. Ходили в суконках. У бабці була спідниця з щіткою вниз, комір (матроскою) трошки вишитий.

Розповідає Анісія Петришин:

– Не було шести років, як село наше спалили. Як виїхали, то було сім років, але добре пам'ятаю. Село трохи пам'ятаю. В Сокалі після війни проживало близько 80-ти родин з нашого села. Старші люди часто зустрічалися, розповідали, а я то все слухала. Наше село згоріло 22 березня 1944 р., а вивозили в 1945 р. Трохи вивозили іще в 1944 р., а масове вивезення було в 1945 р.

– Вже добровільно їхали в Україну?

– Не їхали добровільно. Не. Одиниці їхали добровільно, ті бідні, які нічого не мали, крім хати, або жили у панських дворах. А ті, що мали своє поле, морги, вони не їхали добровільно. Ходили військові рускі, я пам'ятаю (їх називали комісарами)... Як село згоріло, то 11 сімей жило в школі, і прийшли ті комісари, щоб веселяти (той страх мені добре запам'ятався). Мужчини сховалися на гору, а ми, діти, були так вже навчені тею бідою, що не видали, де мужчини наші. Комісар стріляв в стелю і питав, де мужчини? Ще пригадаю, що ставили до стіни і навколо нього (не пригадую прізвища того чоловіка) стріляли, щоб згодився виїжджати.

– Це вже хто стріляв?

– Комісари рускі стріляли.

Ми приїхали в листопаді в Сокаль, вже пізно було (в листопаді), бо ми не хотіли виїжджати. Приїхали поляки грабити пасіку до моєї троюрідної сестри. Вона вже старша була. Грабили пасіку і роззували її, але в той час були воїни УПА у нашому селі. Дали їм знати, і вони стали битися з польською бандою. Наїхали (листопад) радянські війська, але УПА вже побили бандитів польських і після того вже не було, як залишатися в Польщі. Вже було кілька родин тільки в селі. Нас на воза погрузили і в бік Галичини стали втікати. Приїхали на Забужжя, і до Сокаля, а переселенці документи мали в Херсонську область. Але один пограничник тут казав батькові: “Матвію, не їдь туди, бо пропадеш”. У нас було п'ятеро малих дітей. Батько послухався і не виїхав туди. Переселенці документи маю ще, тримаю, як реліквію...

Я переписала матеріал (спогади) від тітки, яка була виселена в херсонські степи, але через рік вони втікли в Ровенську область. Пішки верталися. Невелика частина холмщан на Півдні залишилася. Верталися на Волинь, Галичину, щоб бути ближче сюди, до своєї місцевості, бо надіялися, що таки повернуться назад. Біля Володимира-Волинського є багато холмщаків, цілі села, бо це близька територія до Холмщини. Я не знаю назви сіл, але я познайомилася з людьми, то казали, що є цілі села холмщаків. Поляків виселяли в Польщу, села залишалися, а на те місце селили холмщаків.

В 1991 р. утворено [сокальську філію львівського товариства “Холмщина”] (*Анісія Петришин – її голова*). Зразу 12 чоловік було, а тепер – більше 200 чоловік, це все сокальські. Маємо світлицю (кімнатку), хор товариства “Холмщина”, співаємо тільки пісні Холмщини, переважно пісні села Варешина. Я керую тим хором, багато пісень знаю від своєї мами.

– *Які пісні Ви співаєте?*

– Переважно про любов, про обряди. Колядки, які мало різняться від Галичини. Щедрівки різняться, є свої щедрівки...

Анісія Петришин співає щедрівку:

На церковці кжиш, кжиш,
 На дзвіниці стрілка.
 Рано-рано на дзвіниці стрілка.
 Батьків кавалір, Мазурева дівка.
 Рано-рано Мазурева дівка.
 Мазурева Оля горілочку точить.
 Рано-рано горілочку точить.
 До неї Василько без стіл перескочить.
 Рано-рано без стіл перескочить.
 Горілочку точить, тихенько співає.
 Рано-рано тихенько співає.
 На свого Василька тишечком моргає.
 Рано-рано тишечком моргає.
 Оля квіточками рушник вишиває.
 Рано-рано рушник вишиває.
 Її з Василечком в церкві ксьондз з’єднає.
 Рано-рано в церкві ксьондз з’єднає.

Це в селі Варешині співали, я від мами записала своєї.

– Там за горою – жито з травою.

Чи не буде, мамо, жалю за мною?

Чи не буде жалю за мною?

– Жаль мені буде, аж серце мі в’яне,

Хто ж мене на старість без тебе догляне?

Хто ж мене на старість без тебе догляне?

– Покидаю, мамо, сестру і брата,
Чи не буде, мамо, смутная хата?
Чи не буде, мамо, смутная хата?
– Кожен куточок дихає тобою
Не кидай на старість нас сиротою.
Не кидай на старість нас сиротою.

“Ладували” на весіллі пісні-ладівниці. Так було, що перекликалися навіть хлопці і дівчата. Дівчата хлопцям відспівували, то “ладівниці”. Той, що продав косу молодій (брат чи родич), звався “засідач”. Він торгувався і бив валком стіл, щоби більше давали. Це “косу скупляли”, як до шлюбу мали їхати. Староста приказував:

Не плач панно млада,
Нех дружка плаче.
Вона так хце замуж,
Аж їй серце скаче.

Духова музика була, там і жиди були, і поляки. На скрипках грали в селі, і на балалайці грали. Навіть був такий, що сам робив балалайки. На селі був оркестр струнний.

Доповнює Євгенія Сагайко:

– Як мало вже весілля кінчатися, то молода або старша дружка (якщо молодій батьки помирали, то старша дружка) брала всіх підряд танцювати, і тоді молодій подарки дарували. То молода танцювала і всі клали їй подарки. Це називається “хмеля танцювати”. “Хмеля танцювали”, а молоду після того розбирали, наділи їй хустку на голову. Як вона йшла з невістку, то весільний обід у неї. Як він ішов до неї в прийми, то відразу від шлюбу приїхали до нього. У прийми ходили рідше, більше у невістки, але й у прийми ходили. Придане дівчині давали: подушки, перини, одягу, землю, як багаті, корову, куфер, скриню. Куфер – це випукла ляда (випукла кришка від скрині. – *В. Б.*), красивий. Куфер – це для святкового одягу. Давали скриню і куфер.

Розповідає Анісія Петришин:

– У нашому селі Варешин був старий монастир. Люди не знають, коли він з’явився. Кажуть, що більше 400 років. Було в ньому чотири церкви. Три легенди про ці церкви я записала від Гринюк.

Записано 24 вересня 1995 р. у м. Сокалі від Василя Петровича Кашуби, 1931 р. н., уродженця с. Павловичів Грубешівського повіту

– Якого Ви року народження?

– 1931 р. народження, народився в селі Павловичі. Колишній Грубешівський повіт, а тепер – Сокальський район. Це село на межі з Галичиною. Є два холмських села, котрі належать до України, і я тим дуже задоволений, що моє село належить до України. То є *Павловичі* – село, котрого нема, його знищили поляки. Воно належало до Холмщини, то є крайнє село. І село Пісочне, в

которому є люди, але вже змішане, хоч більшість холмщан. Там є приблизно 50 родин, тепер будують церкву. Ми допомагаєм (наше товариство “Холмщина”), що можем. Товариство “Холмщина” в Сокалі в 1991 р. виникло. Нас є понад 300 чоловік, що на Сокальщині (Сокалії). Є товариство у Львові, Володимиро-Волинську, Ново-Волинську, Луцьку, Рівному. В Сокалю живе понад 100 родин холмщан і в селах живуть, але менше, а саме більше – в Сокалі.

Село Пісочне, більшість холмщан, а в *Павловичах* – погранзаства, якраз моє село кінчається і починається Польща. Гунятин і Павловичі – одна парафія. У нас була церква. Нашу церкву розвалили першу на Холмщині. В 1929 р. перша церква завалена на Холмщині. Моя мати померла два роки тому, розказувала і показувала фото, де вона там клічить на колінах, як розбирали церкву. Клічила там, і вона себе впізнала на фото. Вона там була. Знущалися тоді сильно над людьми, то було 29 серпня, то, значить, – жнива. Люди позбігалися всі, але не могли дати раду, бо то була польська поліція і армія з Грубешова. Була в Долобичеві гміна. Це вже з 30-х років почалося. Мене вже у 1931 р. хрестили в Долобичеві, бо вже церкви в нас не було.

– *Як Ви виселялися, коли це було?*

У 1946 р. Ми останні виселялися. Вже інші два роки назад виселилися, а ми все чекали, думали, що щось зміниться... Нас гнобили, вбивали... А люди трималися. А врешті-решт таку акцію зробили, що ми не мали вже, де дітися. Була в нас УПА, але, коли фронт пішов далі. То вони вже не давали ради. Бо вже було два вороги: поляки і НКВД. НКВД більше нищило, як поляки. Поляки багато в нас людей знищили, але НКВД дуже суворо відносилися. Село пропонували покинути кілька років, але ми не виїжджали. У нас стояла велика армія УПА, яка боронила від поляків. Було кровопролиття, але ніхто не хотів з дому їхати. Може й десь краще, але дома саме краще.

А в 1944 р. поляки мене там розстрілювали коло мого села. Я маю живих свідків тут, в Сокалі. Є людина, котра мене лікувала. Вона була лікарем в УПА. Жінка ця ще живе. Вона, як медсестра, але лікувала. Їхали поляки з Угринова. Люди втікали, а я був ще замалий, щоб орієнтуватися, куди втікати. Я був на сінокосі і тікав в своє село. Мене впіймав за сорочку поляк і веде до бандидів, які були на возах. То була польська штурмівка, армія така була. Командир подивився і каже: “То є бандеревській зв’язківець, розстріляти!”. “Застрелить гайдамаку!” (на українців говорили гайдамаки) (по-польськи сказав). Трьом сказав, і ніхто не наважився в дитину стрілити. Тоді він вискочив і сам вхопив автомат, і вистрілив. І я впав. У них якраз тривога, і вони поїхали на Варишин. Я впав у рів і мною стало трясти, а тоді я побачив кров на ногах. Я ще не знав, що зі мною. Тут поляк тягне кулемета. Я просив поляка: “Візьміть мене додому”. Він відповів: “Дитино, лежи, а то дострелим”. Я втрачав свідомість і мені снилося, що мені відрізали ногу. Але нога стухла... І бинти спали. Ходив на костелях.

Бачимо, що виходу нема... УПА була сильна з Волині, але помалу меншала, бо НКВД – з Сокаля, а поляки – з Грубешова давлять. Погрузили в ешалони і

завезли на Волинь. Якраз вишні доспівали, на Зелені свята. В 1946 р. ми виїхали з дому. Батьки мої так плакали. А я сміявся з того... Я ще не розумів того... Нас землянували у Волинську область, Турійський район. А потім перебралися в Сокаль, ближче до свого села (20 км від Павловичів). Звичаї і обряди Сокальщини і Павловичів мало різняться. Може старші знають. Колись різниця була у тому, що в Галичині був дозволений український стрій одяжі, а в Холмщині не можна було вистав ставити в українському одязі... В Галичині дозволяли, а в нас було строго заборонено це на Холмщині. У нас не можна ставити було вистав.

Записано 24 вересня 1995 р. у м. Сокалі від Зіновія Йосиповича Стефанюка, 1933 р. н., уродженця с. Верховини Красноставського повіту

Мама говорила, що у 1933 р. я родився, але записали мене у 1934 р. Я один був у батьків. Батька німці забрали. Поля у нас мало було, але для прожиття хватало. Українці в основному жили у Верховині, до десяти сімей поляків, більше не було. Порядка 200 дворів всіх було. Це 13 км від Холма. Церкви в селі не було. Ходили до Жданного, це слідує село було. Село Жданне було змішане, там українці і поляки жили.

6 червня 1945 р. наїхала АК (Армія Крайова), всі були у воєнному. Як німці ще були, то акції АК вже проводилися ночами. А як напали на Верховину, то вже були рускі. Ми сиділи біля хати на оболонню з хлопцями, які також мали по 11–12 років. Бачимо, їде якась армія. Ми вибігли на дорогу дивитись. Дивилися, а вони у військовій формі польській, в люфтах карабіни, на возах 5–6 чоловік і їдуть кіньми. На середині села розвернулися, одні направо, другі – наліво. Це було 6 червня 1945 р., 11 година дня була (наші люди не хотіли їхати до Радянського Союзу).

Рускі говорили так: “Ти посеєш, но не пожнешь”, а наші казали: “Ми посіяли, ми й пожнем”. Наші люди оборонялися. Приїхало до тисячі чоловік АК приблизно. Оточили і давай молотити, в основному стариків, жінок і дітей, бо чоловіки переховувалися в лісі. За три години загинуло 204 чоловіки, а записано 196. Брат мій точно знав. Ми з мамою тікали. Учитель прикрив, сказав, що ми поляки. Почали замордованих людей звозити. Всіх хоронили в одну могилу. Один шар трупів положили, перестелили околотом (сніпками. – *В. Б.*), потім – другий шар, потім третій... Я бачив тоє... Я був свідком. Мама на другий день відправляла мене до Холма. Ми чудом лишилися живі. Поховали там, могилу високу висипали, хреста поставили. Поїхали вже тоді... І так нас вивезли. Кого на Волинь, ми – в Кіровоградську обл. в 1945 р. Побули до осені і давай тікати. Ми жили там на станції, під відкритим небом. Родин до двадцяти було. Ми в хатах не жили. На станції місяців п’ять жили. Десь батьки ходили, щось заробляли. Ми вернулися звідтам на Тернопільщину.

Ми з Кіровограда приїхали з торбами на плечах: я, мама і тьотя. В Жмеринці випадково розлучилися. Я поїхав з мішками. Я заїхав до Тернополя, і там чекав маму. Люди нас підібрали, і ми там zostалися в селі біля Тернополя. І там

жили... Оженився на холмщачці з села Ріплин. Так само її батька забили, з Томашівщини вона. Там десь є річка Білий Стік, то три кілометри від Білого Стоку. Як ми вже тепер їздили в Польщу з концертом (*Зіновій Йосипович співає у хорі, який створили переселенці-холмщаки*), я кажу жінці: “Ходи, підем до твоєї хати”. А вона побоялася... Я ні. Як ми їздили співати до Холма, то я ввечері, а таки поїхав додому – в село Верховину. Там сестра живе на моїй хаті. “Як ти тут ся узяв?”, – сестра сказала.

Ріплин біля Білого Стоку, с. Ратків – теж українське. Я часто згадую своє село. Я, як мав їхати, то просто мурашки поза шкіру лазили. Думав, коли я вже приїду додому. Все пізнав, тільки багато є нових будинків. Але старі хати, ті, що були, то вони й осталися.

– *Чи сниться Вам Ваше село?*

– Сниться, особливо після того, як ми побували в Холмі. Як ми приїхали на три дні, я тоді йшов селом і думав: ту жив той, ту жив той... Багато фамілій забув, бо то дитячі роки були. Сестра двоюрідна живе там. Дві родини вціліли з нашого села, не знаю як. Цьоцю мою постріляли нічю в льохові в 1943 р., це одна з нами хата була. Тато й мама поставили хату в селі Верховина. Річка йшла до нашого села (не знаю вже, як зветься). Знаю, що була широка, а тепер вона вузька, кроком можна перейти. Ми там рибу лапали. Вудками лапали, сітками певно. Карпи там водилися. Сумно мені за своїм селом. Погибли українці під час тої різанини, тепер пам’ятник поставили...

Записано 24 вересня 1995 р. у м. Сокалі від Катерини Євгенівни Мірчук (з дому Вільчинських), 1924 р. н., уродженки с. Ощова Грубешівського повіту

– Народилася в селі Ощів, гміна Долобичі, повіт Грубешів, воєводство Любельське. У нас було десь 315 номерів (дворів. – В. Б.), то українців було набагато більше, а поляків було за сто номерів. Поширені прізвища були Бойко, Балій, Кіцай, Пилипчук. То так до 1935 р. стосунки з поляками були добрі. А потім вже в 1936–1938 рр. тоді вже починали якісь “кракуси” ходити польськїї, до костела стали заганяти наших людей. У селі було дві церкви. Одна мурована, гарна. У 1905 р. її збудували, ставив якийсь Пасхалов з Москви. Він багато церков поставив на Холмщині (сім чи вісім). І була стара дерев’яная, дуже старенькая. Її закрили, так як вона була, як Ви ото називаєте, аварійная. Закрили її, аби закрити.

– *Чи одружувалися поляки з українцями до 1938 р.?*

– Було, що одружувалися, але не часто. Вихрещувалися, якщо виходили за поляка. “Вихрести” називалися вони. Поляки у нашому селі більше говорили по-українськи. Були такі поляки, що добре по-польськи не вмiли говорити. У селі говорили по-українськи. Більшість переважала. А тепер ми вже були, то слова не скажуть по-українськи, бо вже такі поляки поробилися, якби другі ті, що я їх ще не знаю. Не були раніше одні на других натравлені. Ще за тамтої

Першої світової війни багато наших людей повиїжджало в Росію, на Україну. Тоді вже, хто вертався, то багато попереходили на поляків. Українці перейшли на поляків, на католиків. То ті, що перейшли на католиків, то були ще гіршії католики, як справжні поляки (гіршії – фанатичніші). “Вихрести”, ми кажемо.

Були такі акції на Холмщині: забивали людей, мордували. Мусіли виїхати. Це був вже 1945 р. Акції в 1943–1944 рр. були. Нападали на села. Село обкружать, палять, б'ють, стріляють. Страшенно мордували. Наше село вже біля Галичини, то багато повтікали, але, хто зостався, то мордували. В Галичині вони менше збиткувалися, бо там віра була католицька. Наше село межувало з Галичиною. Ото як є Новоукраїнка, Варишів, наше село першеє за границею тепер. Спалили все село, там може пару хат зостало, тоді ще нічою прийшли і допалили. Так що все село згоріло. Ми виїхали на сокальську станцію і тут ждали шолони (ешелони. – *В. Б.*). Ми були записані в Полтаву, але там тоді було зле після війни, і голод був, і люди (холмщаки) стали вертатися назад. Ми не доїхали до Полтави. Ми погрузилися на полтавський шалон, але нас довели до Сарнів, і ми в Сарнах були добу. Нам сказали, що нас повезуть на “лучшую землю”. Ми вже думали, що в Сибір. Потім нічою повезли нас назад...

– *Коли ви одружувалися?*

– У війну, за німців. Тоді не були весілля такі гучні, але весілля було. Колоти свиню німці не дали. Все було “покольчиковано” (взято на облік худобу. – *В. Б.*). Все було під рахунком німецьким.

“Залицяння” – це коли кавалер приходив. А коли дружби засилає, то називається “дружби прийшли”, і тоді договорувалися, коли весілля. Дружби приносили горілку, хліб – не. З хлібом не приходили. Закуску давали батьки дівчини. Молоду питали: “Чи согласна?”. Вона сиділа, як обично (печі не колупала). Несли до церкви на заповідь тричі. Часом дві заповіді в неділю.

– *Як відмовляли сватачам?*

– “Не хочу й все. Не піду”.

Весілля було тільки в неділю. Весілля по Великодню, але найбільше – восени. Осінь найбагатша. Після Спасівки. В Піст ніколи не одружувалися. Весілля готувалися з п'ятниці (коровай, “гуски”). Коровай пекли в молоді і молодого, і люди більше пекли (тобто родичі). Родичі приносили коровай, хрещені обов'язково і так, як старша дружка чи старша свашка. Хто булки пік? Вже такі гості дальші... “Гуски” пекли в молоді в хаті. Співали до короваю, але я вже не пам'ятаю. Обов'язково порядочних жінок запрошували: тих, хто в шлюбі, не гулящих, і таких в куми просили. На коровай несли масло, сметану. Мати благословляла коровай розчиняти. Співали: “Благослови, мати, коровай випікати” (тричі це співали).

До шлюбу як проводжали, то, знаю, співали:

Благослови, Боже, в щасливу дорогу.

В щасливу дорогу, до Божого дому.

А в тім Божім домі свічечки горіли,

Свічечки горіли, люди всі плакали...

В суботу перед весіллям просили благословенства, ходили по всім селі. Треба було всім поклонятися. “Прошу благословенства”. “Хай Бог тебе благословить, щастя й долю дає”, – відповідають родичі. З хати в хату ходить, до хрещених, до молодого. Вертається з села, молода сідає вечеряти з дівчатами після благословенства. (Деревця в нас не було). Молодий в цей час був в себе вдома. Він не ходив кланятися.

Як сіли за стіл вже, дружки сіли і молода. А молодого ще нема, ще виглядають. Це в неділю вранці “ладівниці” з дівчатами. Сідають за стіл і співають тоді:

Хвалилася берізонька,
Хвалилася берізонька.
В неї гілля високе,
В неї гілля високе,
А на листя широке.
Довідався буйний вітронько,
Довідався буйний вітронько.
Не хвалися, берізонько,
А я гілля поламаю,
А я гілля поламаю,
А листочки пообтрясаю.
Довідався Івасенько,
Довідався Івасенько.
Не хвалися, Марусенько,
А я косу в руках зітру,
А я косу в руках зітру,
А з личенька красу змию.

Це перед тим, як він має прийти, розпускають косу, сидит молода на подушці. Старша дружка розплітає і співає. Мати стоїть. Сідають дівчата з нею за стіл і співають:

Чи дзвін, чи голос
По сінях гуде,
Маруся ходить,
Дівочок просить:
“Дівоньки мої,
Вислужіть мені,
А в суботу на вечір
А в неділю на весь день.
В понеділок вінок здам.
Я в віночку не буду,
А таночок забуду.
Вже в віночку не буду,
А таночок забуду”.

Молодий з свашками приїжджає. Всі гості одружені. Він має старостів. Вони стелять коберек (полотно. –В. Б.) перед молодим. То жінка і чоловік, староста і старостіна. Статечних людей беруть для цього.

Купує косу молоді. До порога тільки йде. Свати купляють косу. Перед двором перепивають, горілку потребують з гостей його. “Слава Ісусу Христу” кажуть. Є старший сват у молоді (сидить біля молоді), і цей старший сват (брат) продає... Сват молоді (брат, родич) скупляють (продають – В. Б.) косу у свата молоді, хто скільки дасть грошей. Виганяють свата, як скупили, і сідає молодий. Тоді молоді кланяються батькам і просять благословенства у батьків і родичів (тричі кланяються). Батьки на кожен поклін кажуть: “Хай Бог благословить, щастя, долю дає...”. Цілують дітей, і тоді вже йдуть до шлюбу. Обсипають зерном, коли сядуть на вози. Обсипають батьки, переважно батько.

Кланяються діти,
Як рожеві квіти.
Низько покірненько,
Щоби було хорошенько.
Старому й малому,
Батінку рідньому.

“Куберець” – відріз саморобного полотна, яке відрізали з полотна у батьків молоді, але давали старостам (старості і старостіні) молодого. Молода мала також приготувати “куберець”, вишитий рушник, яким священник руки в’язав. *Куберець* – це кусок гарного лляного свого тканого полотна, а рушник – вишитий. Тримали вінці, під куберець клали гроші, чіпляли до куберця аспарегус і то молода повинна була тягнути куберець до порога церкви. То, казали, що дівчата будуть заміж виходити скоро. Як яка не тягне, то дівчата злії і люди злії. Священник руки в’язав і мінялися обручками. І свічки світили. Буває, що свічка загасне комусь, то нездала була прикмета (казали, що може вмерти, що будуть нелагодити). Як впаде обручка, то теж погано. Куберець повинна дотягти ногою до порога, щоб за собою потягнула всіх дівчат. Обручки купляли. Молодим в кишеню сипали сіль (молодому більше), щоб ніхто в дорозі до шлюбу не наврочив.

Молодим ще давали такий артус (проскурку). На великодні свята він був в церкві і ще тиждень після великодніх свят був у церкві, потім його різали і кусочками давали людям (артус – це шматочок хліба). Круглий печуть такий і вся Паска правиться, і він є на престолі. На Провідній неділі його ріжуть і дають людям. Перед Провідною неділею є Навський Великдень (в четвер), то всіх покійних Великдень.

Після шлюбу йдуть на обід. Як іде молода за невістку, то в неї все весілля, а потім вибираються, і в нього кінчається весілля. Як молодий за зятя, то в нього все весілля, а тоді кінчається в молоді. Було, що й він ходив у прийми. Часто було. Мій чоловік прийшов до нас у прийми.

Після шлюбу перший раз сідають дружки (неодружені). Старости біля молодого. Дружба на кожному весіллі (може бути з його родичів). Колись мій

дідо був за дружбу, то по всьому селі ходив, дуже таких пісень повинен вміти співати всяких. Його брали. Таких було один-два чоловіки на село. Мусіли вести весілля, примовляли, то співали пісні всякі там.

На другий обід – тепле більше: борщ, м'ясо, підливу, кашу (картоплю – ні), голубці, капусту жарену, рідкі всякі “мачанки” (мачанка – це підлива м'ясна: м'ясо заправляли мукою, цибулею – це мачанка). Кашу гречану давали. А тоді сир з сметаною розтирали, кисіль обов'язково давали. Кисіль на кінець весілля. З сушених вишень кисіль. Кисіль, – то вже останнє блюдо. “Вишибайло” казали на нього. Тоді так казали.

Тоді готують скриню. Цілу ніч весілля тривало. Молода йшла до молодого в понеділок рано і там вже весілля кінчалось. Як проводжали молоду з дому, то давали хліб під руку молодій. Вона дякувала. Скриню давали, подушки, перину. “Придане” називали. Молоді сідають на віз, гості їдуть з скринєю. Дорогою співають. Дають килимки молодій, обруси вишиті, рушники вишиті. Брали короваї. Гості також везли kota, а пір'я (курки. – В. Б.) не давали, щоб не полетіло все з пір'ям. А kota давали. Давали коня, корову.

Робили перепій на порозі (його батьки зустрічали молодих) з хлібом і міняли з молодою хліб. Хліб від молодих брали, а їм давали. У нього вже молода старалася раніше піти за стіл, бо казали, як молодий піде раніше, то буде мав верх над жінкою. (Це як і від шлюбу йшли, то молода старалася, щоб першою сісти, щоб верховодити). Над ними ікона, рушник. Коровай ділили, молода танцювала “хмель”, і молоду обдаровували. На “хмель”, то вже дарили. Перекрутиться зо всіма. Молодий сидить за столом: перед ним тарілка, туди кладуть гроші, а їм дають короваю кусок. Казали: “Хай дається чути старша дружка Ганя, коровай її несемо”. Сорочку на цнотливість молоді в нас не перевіряли. На другий день гості переодягалися на циган, на лікарів (тоді молоді не йшли). Танець “оберок”, польку, фокстрот тоді танцювали на весіллі. Верталася молода на “борщ” додому через тиждень. Це була гостина у батьків молоді.

– *Що заборонялося робити вагітній жінці?*

– Не можна було дивитися на здохлину, а особливо, не можна було затикати рота, як іти мимо, бо тій дитині буде шкодити (у неї з рота поганий запах буде). Як горить щось, то, не дай Боже, взятися за лице десь, бо можуть бути плями на лиці у дитини. В селі була бабка. Купають зразу, як вродиться, кладуть рум'янок в купіль, приказує: “Щоб був здоровий, високий...”. Зілля кладуть. Купіль виливають на межу. Жінки приходили на родини: яїчка, пироги [приносили]. Вінчують: “Щоб була здорова дитина, щоб спала...”. Хрестять. Кумів брали від заможності. Було й по десять пар, у бідних – менше. Куми йшли з хлібом. Цукор і крижмо кума приносила. Кума йшла правою ногою і на праву руку брала дитину, щоб воно не було лівша. Квіти робила баба-повитуха з зілля (найбільше з барвінку, з смечечку). Кожному гостеві давали “квітку”, а за “квітку” бабі давали гроші. Перший раз, як одягали [дитині] сорочечку, то навиворіт, щоб не

врікали, щоб ворогів не було. Називали кумами (і казали їм “Ви”). На “Ви” багато говорили і на батьків.

Катерина Мірчук розповідає про поховальні обряди:

Картопля саджена, хата недокінчена – на смерть. Громниці (свічки) на Стрітєння свячені, то їх світили, як вмирає людина. Близькі закривали очі [померлому]. Клади на лаву, стелили з соломи матрац, клали часом на столі. В головах ставили свічки (в жито, ячмінь, пізніше підсвічники). Подушку з зілля робили. В руки свічку давали. Гроші в кишеню клали. Взували покійного. Жінці хустку ще давали до боку. Дівчину у вельоні, ленти вбирали, як по-весільному. Як виносили покійника з хати, то стукали тричі об поріг. Закривали ворота. Відкриту труну везли, а в католиків – закриту. На поминальний обід обов’язковою стравою був горох. Густий такий, варений, і казали, що то “Матері Божої сльози”. Першою стравою давали горох. Горох мусів бути. Капусту з горохом, м’ясо, селєдці. В піст – все пісне: рибу, селєдці (маленьку рибу називали “москалики”). Коливо було. На похорони не готовили обід, а тільки на дев’ять днів, сорок і рік. Готували коливо, брали до церкви, і там по ложечці брали (хто три рази), і дома давали. З коливом було дев’ять днів, сорок, рік, а в похорон – ні. Поминальний тиждень – Провідна неділя. Дмитріївська субота – дуже поминальний день (та субота, що перед Дмитрієм). Перед Великим постом – поминальна, перед Запустами в суботу, то вже на Сиропусному тижні. В церкву давали хліб, яблука, а дома – ні. Давали в стаканчик пшона, і ставили в церкві туди свічку, і такий був парастас у церкві. Відспівали і священник вичитував всіх покійних. Дома нічого не було.

Записано 24 вересня 1995 р. у м. Сокалі від Єфросинії (Фризи) Іванівни Юрко (з дому Шутівських), 1909 р. н., уродженки с. Потуржина Томашівського повіту

На селі було три поляки-господари тільки, решта – українці. Село було велике, гміна була у нас, поліція, постерунок. Церква була. У батька була земля, але не багато. Він купив ще перед Першою світовою війною. В Потуржині була фабрика цукрова. Зараз третє село від Потуржина була границя австрійська. Батько возив панів, що робили на фабриці, то на весілля, вечорини, і так гроші заробляв. Мав бричку, так землю виплачував. Потім війна...

Ми говорили по-українськи. І поляки, як сі звертали до нас, то по-нашому говорили (цебто по-українськи). Поляки Потуржина говорили по-українськи, то тепер-во тільки поляки нашої мови не признають. Між собою говорили вони по-польськи, а ми знали їхню, тільки трудніше було говорити. А вони з нами просто говорили по-українськи. Діти разом бавилися.

Наша сім’я в Рязані була в 1914 р. Нас виселили в Росію. Не хотіли виїздити. Коні забрали. Як сідали на поїзд, зимно було. Жилисмо три роки там. Люди гостинні там, відносилися добре. Вони були бідні, але вгощали, чим мали. Пізніше був приказ виїздити, і ми виїхали. Ціле літо в 1918 р. ми були в якихось будах.

В селі Потуржині було жидів багато. Друге село було – австрійська границя. Цар Микола шкодував українців, і вивезли їх всіх у Росію у Першу світову війну. Молодії переважно і залишилися після війни в Росії. У нас перед тою (першою) війною школи руські були, не було українських. Мій дядько зостався в Росії вчитися. За Польщі – польські школи. Тільки дома по-українськи [говорили]. Два роки в Росії в школу ходили, два – в польську.

Яка Холмщина є, то всьо попалили, нема ні одного села. Прийшла війна, руські німців гнали і казали нам: “Виїздіть”. То ми писалися, щоб виїхати, бо не хотіли з поляками залишатися, бо багато вже побили наших людей поляки. Вночі нападали, обстрілювали запальними кулями. Все горить і вони бачать, як люди втікають і вони б’ють. Як наше село Потуржин горіло, то чотири села разом горіли, то море вогню було... Корови, коні погоріли... Ми повтікали, але люди вже боялися там зоставатися жити. Ми виїхали до Сокаля, а ті кілька сімей, що лишилися, то їх вивезли під Німеччину, туди – на Захід. Ніхто не лишився. Вбивали і людей в змішаних шлюбках. Як у поляка була жінка українка, то він забирав родину і втікав далі, в Польщу, бо вбивали. Приїхали на Південь, на Полтавщину (там колись в 1914 р. було добре), а тепер – все знищене, колгоспи. Так вони верталися на Волинь. В Росії – бідна сторона, на Полтавщині було добре.

Я виходила заміж в Потуржині, чоловік з нашого села. Він старший від мене на 14 літ. Він трохи вчився в Холмі ще перед першою війною. Пізніше виїхав до Росії, був вчителем, а потім в українському війську в 1918-1919 рр. був сотником. Були всі документи. Я їх спалила вже тут, в Сокалі, бо облава НКВД мала бути...

Вбили міліціонера і ми боялися тоді... Видавали календар. Помер тато – сотник української армії. Я мала 14 років, як тато вмер. Мама мене звала Фризіна (рос. Єфросинья, Фрасина).

Приходили з старостами. Гільця (дерева. – В. Б.) не було. Коровай прикрашали різними квітами, зіллям. “Гуски” в суботу пекли. Сусіди приходили і всім роздавали, як ішли додому.

Гриби, селедці – це піст. На Святвечір – пироги з шашувичею, пончики, кутя з маком, звар (узвар) варили з сушеніни, яблук, груш.

На поминки у нас колись готували: каша гречана, горох з капустою, пироги з кашею гречаною. Пироги мусіли бути замість хліба. Моя бабуня вмерла у Великий піст. То я знаю, діти на санках. Казали, що колись мерлії з теї гори спускалися. Я не знаю, чи вони насміх говорили..., чи на правду...

“Чаровниця” поробила моїй корові. Як хочете бачити чаровницю, то підете до третьої хати, але через який час, то зобачите.

На весілля колись ковбасу, сир терли зо сметаною, то “мачанка” була, бо миски ставили, і пироги мочали в сир зі сметаною. Миски мальовані були. Вилки за Польщі з’явилися.

Як ми приїхали сюда, то від цих людей сокальських часом різноє було чути: “Приїхали на нашеє добро”. Хлопці бавляться і кажуть: “Славко, ти знаєш в котрій стороні Холмщина?” (це, як я йду), а я не обзиваюся. А це вони до мене.

А то мені си сниться, що сусіди їдуть додому в Потуржин, і я так мала вузолки позв’язані. Я кажу їм: “І я з вами їду”. І я так вузолки поклала на їхній віз. Приїхалисми додому. Вони стали коло свої хати. І так сі тішу, що мені ніхто не буде говорив, що я на чиєсь приїхала... Я вже на свому. І так за стодолу я хтіла йти на город подивитися, але вилетіла так на дорогу, а дороги нема. Мене то не здивувало, бо думаю... людей нема, не ходят. А стежка така бита є. Бита стежка. Я так на тій битій стежці розгленула і впала на ту стежку. І такий сон той пам’ятний. Так ту стежку цілувала (*плаче*), так плакала... І так собі говорю: “То ж всюди є земля, чого ти для мене не така близька, як ти...”. Дальше цілую і плачу, і кажу: “О, я знаю, чого ти для мене така близька, бо ти мене вигодувала. І тепер і так притягаєш мене до себе...”. І так я довго-довго плакала, і так цілувала тую биту стежку... Нарешті я си пробудила. І я так, як лежала, то вся подушка була мокра від сліз... То вже тільки літ, а я не можу про те спокійно говорити (*плаче*). Коли розказувала сон, то казали, що будеш ся тішила, бо як у сні плачеш, то наяві тішитесь. Ми поїхали на свою ту родіну через 50 років, вже в 90-х роках. Я пішла коло хати, так стала: і немає ні дороги, ні теї стежки. І знов заплакала... Всьо знищили, всьо зорали. В нашій хаті живуть поляки.

Були в селі вітряки (млини), були водяні. Були олійні. Платили макухом і ще мірку олією. Фініковий олій, лляний, маковий олій.

Запивали той Піст, ходили до коршми. Брали цибулю і хліб, випили, закусували цибулею і хлібом, то казали “полосканець”.

Напар з сушени варили взимку (узвар. – В. Б.).

“Колодку” справлели. Збираються сусіди, знакомі і справлеют, п’ют, а пізніше “ховают” “колодку”. Вареники варили. “Колодку” ховали: брали лопату, коцюбу, і йшли через вулицю (то остання субота) і так “ховают”. Масляна називалася “Колодка”. Йдуть по селу і співають, коли “ховают”. Я тих пісень не пам’ятаю. Здається так:

Колодка, колодка,
В мене губа солодка.
В кого їдна, в мене дві –
Солодкі обидві.

Тільки цю пісню з “Колодки” знаю, а співали багато. Починають справляти “Колодку” з понеділка і цілий тиждень справлеют. “Ховают” лопату, коцюбу. Були баняки, горшки, гладішки сивії, макітра, верцюх (макогін. – В. Б.).

Картофлю з маком їли. Мак підсолений і підсмажений терли, тоді з картофлею. Смачне таке.

Горщик купляли, то за горщик насипали горщик збіжжя. За гроші не купляли. Горшки возили по селах у таких драбинястих возах: соломи настелено і там повно горшків збіжжя. За мірку збіжжя – горщик.

Як дитина мала, то нічого не позичали. Казали, щоб дитини самої (не хрищеної) не оставляли в хаті. Мусів хтось бути коло неї, бо можуть підмінити. Як кума несла дитину до хреста, то переступала через ніж. А чого, то не знаю.

Записано 24 вересня 1995 р. у м. Сокалі від Гната Івановича Войтовича, 1906 р. н., уродженця с. Сушева Томашівського повіту

Гнашко мене називали. Дідо Сафат, а тато – Іван. Сестра має 95 літ ще. Жінку поховав, вже п'ять років минуло.

На нашому полі була погранична казарма. Дідо мав 36 моргів поля, будував казарму, кузню, конюшню. Дідо програв, бо вмішався жид, і помішав будувати.

В селі Сушів були всі українці, поляка й їдного не було. Було коло сто дворів. Церква була, а її спалили в Першу світову війну, як мадяри відступали. Наших свояків повішали. Я пам'ятаю Першу світову війну. Хто не виїздив, то мадяри повісили 27 людей в нашому селі. Що то був за народ, якісь дикарі. То в 1914 р.

Ми були в Тулі (в селі) в Росії в Першу світову війну. Велике село було. Але люди були добрі. Прийдем до росіянина рано: “Садись, кушать”... Бідніші добрі, а багатші були лихії. *Це скрізь, певно, в світі так...* Багаті лихії, бо був такий Ванька Астаф'єв. Мав сад. Моя сестра три яблочки взяла, то прив'язали до яблуні шнурком за тое. Три яблуці... То ж мала ще була... Я мав 9–10 літ. Я пас худобу в пана Бібікова, там пленні були.

Як революція вибухнула, то нас їхало додому 40 фір. Їхали два місяці, до Грубешова разом їхали. Витків, Сушів, Потуржани – це всі їхали. Хата була на місці, але будяки поросли аж до стелі в хаті. Мама, як йшла до хати, то ся хрестила.

Вітряка мали. Груші росли, яблука. Мали сад. Батько сам щепив. Найбільше сливок. Були груші “цукрівки”, “бабки” (їх сушили цілими). Сушили в печі, на сонці. Яблука “папірочки”, “жабки” були. Було в мене 10 десятин. Сестрі морг дав.

В 1945 р. виїхали. Ми змушені були виїхати до Радянського Союзу. Як німець відступив, то вже вночі глянь, – то горить. І наше село спалили. В нашому селі загинуло п'ять чоловік, а село все спалили. Люди втікли в Галичину. А потім нас вивезли в Запорожжя в 1945 р. до м. Большой Токмак. За рік вернувся сюди, в Сокаль. Там був голод. Там все роздав, що мав. Стакан пшениці п'ять рублів коштував. Коровами їхали на станцію. Два роки можна було вибирати місце собі. Хотілося ближче до дому, думалося, що повернемося. Нашу землю поляки забрали задармо... Забрали українську землю, поділили на 10 гектарів. Вулицю в селі зробили. Їздили в своє село вже тепер. Я здивався там з Янеком (я бавився з ним), я з ним поговорив.

В лісі гриби були: білі (це гриби), ще “козаки” (червоноголовці), “ризички”, “курячі ніжки” (це лисички). Є ще “синяки” (подібно, як гриб). Як подивитися в лісі на малого гриба, то він уже не виросте. Я подивився на малого гриба, і він вже не

вріс – хробаки розточили. Існувало повір'я, що як забачиш гриба, то він уже більше не виросте. Ніяка губа не вросте, як побачиш її.

Взимі робили “мачанку”: гриби варили, мукою заправляли і вмочали так. Грибна “мачанка”.

Границя від Австрії була 2 км (наше село).

Калакути – це лінтяї, так називали... Українців називали “гайдамаки”...

Записано 24 вересня 1995 р. у м. Сокалі від Марії Василівни Гринюк (з дому Михальчук), 1924 р. н., уродженки с. Варишина Грубешівського повіту

Церкву мали, поляки нам закрили, то я хрестилася в Потуржині... Міліція польська закрила церкву, а жінки пішли і відбили штабу, а тоді правилося. Це в 30-х роках було. Жінки двері розбили, і нічого вже не казали. Так було до 1937 р. Був монастир, як турки ще колись наступали, то понищили. *Розказує легенду про церкви з монастиря. У лісочку була криничка з лікувальною водою: сліпі прозрівали. Люди ходили завжди і кидали гроші в криничку, хустки-шалінівки чіпляли на кушах, такі дари давали на то. Явився там хрест в тій криничці. кам'яній. Забрали, він знов в криниці з'явився. Лишився в Варишині. Він був у футлярі в церкві. Коли валили церкву в 1937 р., то хрест був надворі. За рік люди знову поставили церкву, в 1938 р. Хреста знову вмістили. 20 березня знов спалили церкву.*

Кракуси – польська банда. В криницю щось накидають, пир'я розкидали. Вночі ходили, нафту – в муку. Оголошували: “Переходьте на католицьку віру”.

Господарі були батьки. Мали барилки для сиру. Діжки огірків (більші), діжки на сало (діжка), на хліб (пікна діжка). Лишали шматочок тіста, було віко дерев'яне, а зверху – полотенцем. Масло зробили, гадульку (грудку масла. – В. Б.) в сир вложили, і на той час (час. – В. Б.), як корова си запусти, щоб людина мала що їсти. Сир присолювали. Зверху шматочок льону клали, кружок дерев'яний, а на кружочок – камінець, так притискали. Робили вареники з сиром підсоленим. Дерев'яні маснички були (для масла). Маслянку пили, постояла – свиням вилляли. Затірку варили, що з сметаною. Літом нашвидко – галушки з картоплі і з маком на сніданне. На вечерю – пляцки з картоплі (деруни. – В. Б.), затірку на молоці – “кльоски” називали. Отак жили.

Записано 25 вересня 1995 р. у Львові від Євгенії Захарівни Кравценюк (з дому Грицик), 1929 р. н., уродженки с. Жуличів Томашівського повіту

Жінка розповідає, що українцям в Польщі ще перед Другою світовою війною було важко.

– Як пан вихреститься на поляка, то возьме ту должность, а як ні, то не возьме.

– Тобто, українцеві було важко отримати добру посаду. Для цього потрібно було перейти на католицьку віру?

– Я не поміняю віри, казав батько.

І потім, як у панів купували землю, то треба було вихрещуватися. Як не вихрестився, то назад поле тоє мусив віддати.

– *Як вихрестишся на поляка, то продадуть поле українцю?*

– Так, а як ні, то ні. Люди не вважали (не поважали. – В. Б.) тих, хто вихрещувався. Казали: “вихреста”. Пару людей тільки вихрестилося у нас. Землю в хлопа міг купити. Православний у православного міг купити поле. Як пан продавав, то вже українець не міг купити поле. Тільки через вихрещення. При змішаних шлюбах хрестили дітей по-різному. Як хлопчик, – то в церкві, а дівчинка, – то в костелі. Так що в сім’ї були рідні, але вже змішаної віри. Так само і при вінчанні. У нас мало так було, а це по інших селах, де жило більше поляків.

– *Чи можна за куму йти було до поляків українцям?*

– Можна було. Православні священики проти того нічого не мали, що взяв католичку за куму, бо й у мене хресна мама – полька була, померла вже. Як моя мама ходила у поляків за куму, то їм казали: “Чого ти взяла православну за куму, що католички не було?”. Мама розказувала, що цю різницю робили ксьондзи. А так, по сусідству жили добре, “колігували”, як колись казали.

Церква була. Ксьондз з Ріплина хотів цвинтар завалити. Люди в шини дзвонили і не дали, дак той священик зробив так, щоб церкву висвятили на костьол.

Було в с. Посадів Томашівського повіту з 500 номерів. Двір був, пан. Поляків мало було в нас. Скільки у нас людей набили. Окружили село Сагринь і вибили 700 чоловік.

– *Які звичаї були у Вашому селі?*

“Стовпа” ся бавили... біля церкви на Великодні свята, в саді панським співали такі ті гаївки, знаєте? Я вже їх не пам’ятаю, “Стовпа» пам’ятаю. Одне біля другої стає і бавилися. Хлопець і дівчина іден біля другої і тряскаме по руці били.

Співає: Ой, ти матінько,

Збуди ми раненько.

Буду я сі присти

На фартух тоненько.

На фартух тоненько,

На сорочку тонше,

Бо я піду замуж

Того року конче.

Натура моя то,

Якби не натура,

Не було би м’ята.

Якби не натура

І не натуронька,

Не була би мята

Моя головонька.

До короваю ладували і називали її пісні “ладованне”, але я не вмію. Як молоду садили, то ладували. Я була ще мала.

Співає про напади поляків (текст нерозбірливий, фрагментарний).

До колодки:

Колодка, колодка,
В мене губа солодка.
В тебе їдна, в мене дві.
Солодкі обидві.

Колодку справляли. Жінки збиралися, я сиділа завше на п'єцу і так дивилася, а то сі забавляли.

Чоловік з жінкою йшли. Колись не було так тарілок понаставлено. А понаставляли миски, в дівниці (макітрі. – В. Б.) пироги стояли. Пироги з гречкою, шешувицею, “закрутяки” з маком такії здобнії. Перд постом. Пиріжки з сиром. Сир розтирали зі сметаною і їли з пиріжками. І забавлялися: возме піднесе спідницю і бритву гостре до литки свеї, мужчина голе і так хохотанне. Сліпий мазурок грав на скрипці. Багато співали. Бубен, скрипка, танцювали. Килишок один йшов по колу. Не пили багато.

На піст все було тільки з олійом. Зупка з квасолею з олійом, капусту варили з олійом, терли сім'є якось і якусь юшку з того варили, картофлі піснісінькі. Жарили мак, якось терли його в дівниці і той мак додавали до картофлів, і їли той мак з картофлями піснії.

Солодуху варили, кисіль варили. Солодуха така була: запарували якось муку і вона солоденька. Муку брали житню і гречну. Як замішували солодуху, то казали: “Геню, співай”, щоб солодуха вдалася. Я співала:

(швидко дуже)

Летіли пчоли без нашу халупу,
Накидали меду в нашу солодуху,
Наша солодуха, як мід, як вино.
Як мід, як вино

Як розробляли солодуху, то співали: якось в горшках, вона кисла тая солодуха. Давали житньої муки, давали ще гречну муку і як вкисла, то переварювали і їли.

“Співай, щоб сі вдала солодуха добра”, – бабця все казала мені. У п'єцу пекли паляниці, терли мак (то на піст) і то з маком їли. Дробили паляниці у тертий мак. Смачно. Солодкий мак вимішають у “дівниці” (макітрі) і так їли.

На Холмщині дома було добре, а тут ми скільки живем, все переселенцями нас кличуть. Навіть дітей наших, що тут родилися...

Записано 25 вересня у м. Львові від Лідії Василівни Левицької (з дому Яцушик), 1935 р. н., уродженки с. Жуличів Томашівського повіту

– Жили в нашому селі переважно українці, кілька родин було поляків і один жид, який мав свій магазин (тоді казали “склеп”). Село невелике було, певно дворів зо двісті. Дуже гарне, вздовж шосейної дороги (три кілометри від гміни

Телятин). Був пан здавна. Пан жив там до нашого виїзду. Були кріпаки, був фільварок. Велике було господарство у пана. Він розводив хміль і розводив коней. Розказували, що возив ті коні за границю продавати.

– *А батьки Ваші мали землю?*

– Мали землю, 30 моргів мали мої батьки. Були заможні. Доробилися так самі до того, бо було їх три брати в діда і одна сестра. Дід господарем був, а один брат їздив на заробітки десь аж в Австрію, то помагав, а один вчився в Яблочині в гімназії і учителював. А як в 1914 р. їх пересилили на Урал в Башкирію, то він потім залишився в Москві і закінчив духовну семінарію, був священиком. Він не вертався в 1921 р., як вернувся дідусь з моїм батьком (Батько з 1907 р. був, а дядько з 1909 року народження. То я від дядька маю багато записаного про село, про історію). Вернулися з Росії в с. Жуличі на згарище в 1921 р. Майже третина наших людей загинула в Росії від тифу і родичі наші померли. Мій дядько пішов у священики, бо там, в Росії, померла його наречена, дуже гарна дівчина Мокрина, з якою він з дому товаришував. Коли його висвічували на священика, то він приїхав на Холмщину, щоб вибрати собі дружину з рідного села Жуличі. Був священиком в Башкирії до 1937 р. Потім його вислали в Колиму, як усіх священиків виселяли. Вона (дружина. – В. Б.) взяла з ним розвід (мусіла взяти) і слідуючим поїздом поїхала за ним з дитиною. В Колимі були роки сім. Молодший брат був в армії в Росії і там залишився, нічого про нього не знали. Приїхав аж в 1946 р.

– *А чи поляки у вашому селі розуміли українську мову?*

– Вони тільки й розмовляли українською з нами. Деякі з них не знали добре польської мови. Старі люди (поляки) не знали польської мови. Десь до 1936–1937 рр. поляки жили дуже дружно з українцями в нас, прекрасно. Як весілля було, то запрошували, чи навіть, як христили дітей, брали за кумів українців, а українці – поляків. У нас був костел. Школи польської не було, і тих кілька родин поляків, що жили в Жуличах, розмовляли українською мовою. Школа була, але через два-три села, то посилали, хто був заможніший. Школи не було, а церква була. Є історія церкви написана. Жили дуже дружно з поляками, а потім, як почався рух тих “кракусів” у 1938 р., тоді вже церкви закривали, збиралися банди. Наші поляки то не підтримували спочатку, бо то незручно було... Наїжджали просто на фірах поляки, били вікна, малювали, ображали, церкви валили. Нашу церкву не валили, бо вона мурована. Колись мені здавалося, вона дуже величезна, а тепер я пішла, то звичайна церква... Нашу церкву на костел взяли...

Наше село Жуличі спалене було до єдиної хати. Мені сім років було. Все пам'ятаю свою хату. А зараз сліду нема з тої хати. Поле... Були ми в липні 1995 р. на тому селі. Батько мій вбитий в 1944 р. і там похоронений. Я пам'ятник поставила ще років 17 тому. Ну, продала обручку... і за то поставили там пам'ятник звичайний. Ми тепер поновили з сином таблицю, тепер по-українськи написали, бо тоді навіть боялися написати... Тепер написали по-українськи.

Тепер вже люди приїжджають, і з'являються хрести, і по-українськи підписують. Пишуть вже по-українськи. Тепер в липні 1995 р. ми об'їздили 12 українських сіл на Холмщині (це поїздка від Товариства “Холмщина”). То єдиний цвинтар на Томашівщині, який є впорядкований. Він є огорожений разом з польським. Скошують, трави нема. Хрести ті, що були кам'яні, повалені. Поляки кажуть, що то “ваші” таке нарobili в 45-му році, як гнали худобу. Хіба ж худоба могла повалити кам'яні хрести? Жінки самі тепер взялися і поставили хрести на могилах. Ми їздили з хрестами. Відтирали мох, здирали з каміння і найшли могили дідів, батьків. Тепер хрести поставили. Польський ксьондз нічого не каже. Каже полякам, щоб не боронили відновлювати могили, хай люди відновлюють. Рядом села Посадів, Ратичі, ми взагалі не змогли зайти на цвинтар, – так заросло деревами. Вороння тільки каркає, кругом осика, шипшина. Не можна ступити всередину.

Навколо Томашева були всі українські села.

– Як зараз зустрічали вас поляки, коли ви приїхали?

– Добре зустрічали у нашому селі, бо там якраз залишилися ті сусіди, які нас не раз рятували, бо може ми й не вижили б. По півсела в стодолах тих поляків ховалися. Вони ризикували своїм життям. Вони й тепер там є. Попереджали нас. Вони такі напівполяки, напівукраїнці. Змішаний шлюб. Українець вжинився з полькою.

Батька мого вбили, коли ми в другому селі були, а чоловіки ховалися. Батька побачили, а він уже не сховався, щоб інших не побили, бо в тому сховищі ще чоловік вісім було. Батько вже не тікав. То батька відразу застрелили. То ті поляки-сусіди помогли похоронити. Поїхали в село за нами. Це було 7 квітня 1944 р., якраз на Благовіщення батька вбили. Спалили все село. На Паску люди розгортали ті згарища, що лишилися, і в тих обгорілих печах пекли паску просто надворі. Ми ховалися далше від траси... Скоро нас вивезли звідти, вже не можна було там лишатися...

Записано 25 вересня 1995 р. у м. Львові від Валентини Антонівни П'ятничко (з дому Мандзюк), 1922 р. н., уродженки с. Пиніного Томашівського повіту

– Батьки з Росії з евакуації 1922 р. якраз приїхали на то місце своє (звідки їх вивезли у Першу світову війну), і я сі тоді народилася (Томашівський повіт Любельського воєводства, гміна Лащів, с. Пиніне). У нас було небагато дворів. Але жили самі українці. Поляків три родини було в селі, навезли з мазурів і віддали їм ліпші землі, віддали їм такі кольонії. Було до 200 дворів. Кольонії – це такі хутори.

– Якою мовою говорили там?

– Такою, як і тепер, українською. Ми тільки так говорили, і поляки з нашого села з нами по-українськи говорили. Навіть товаришували, вони знали все по-українському.

Одружилися я з хлопцем з села Жерники у 1943 році. Це недалеко було. Під час війни. Весілля було маленьке, бо то війна, а вже в 1944 р. я мала сина. Виїхали в 1945 р. в Україну. Село спалили наше дочиста. Як був ще німець, то стріляли, як побачать пленного. Поляки нападали на нас. Якраз були Зелені свята... У нас був схрон, бо маленька дитина була, чоловік на полі викопав, то я там сі ховала. Як наїхали поляки, то я вибігла на поле. Я ніч не брала, тільки пельонку і дитину, а їсти не взяла. Чую? вже кулі блискають. Я втікала. Було мені тяжко. Я поклала дитину і скинула чоботи, то люди думали, що я дитину кинула. Наше село межувало з Галичиною, там ліси, люди туди втікали. Там вже жили уніяти. Ще Польша, але це вже Галичина. Вони приймали нас.

– *Як син родився, то хрестили?*

– Було всього двоє пар кумів. То був тяжкий час, війна. Щось трошки готували, обов'язково. Кума прийшла з крижмом.

Жили ми по-простому. До Чесного Хреста треба було все попрятати з поля. Готували пісне: сельодка, капуста, пироги з кашею, пироги з шушевицею тоже пекли, бо всі її сіяли. Борщ варили, підпеньки такі збирали. “Козирі” – червоноголовці (гриби. – В. Б.).

– Пекли хліб дома. Були рогачі, лопата для хліба. Хрестили хліб, і в піч.

В дерев'яну діжечку сир складали, зверху камінець, щоб складався, на зиму на вареники. Бо зимою, як корова не доїться, то присолювали той сир і варили вареники.

– *А масло як робили?*

– А маснички були такі дерев'яні.

Бульбу терли і кишку нею начиняли, пекли мацьок (кендюх. – В. Б.). Його начиняли м'ясом з перцем, тоді начиняли туго, клали під прес і потім запікали.

Коли хоронять померлого, то як приходять з цвинтару, то миють руки і чиститим рушником витирають. Коливо робили з рису, солодили. Як сідали, обійшли всіх по колу коливом по три ложки, помолилися і обідали. “Отче наш”, “Богородицю Діво”.

Записано 26 вересня 1995 р. у м. Львові від Олександри Степанівни Яскурської (з дому Назар), 1927 р. н. (народилась біля с. Сагринь, мешкала у с. Модрині Грубешівського повіту) та Василя Федоровича Яскурського, 1925 р. н., уродженця с. Смолигова Грубешівського повіту

Розповідає Олександра Яскурська:

– Церква була у Сагрині, то ми більшість ходили до Сагриня.

Раніше поляки нападали на розумніших, багатих. Мій батько був колись солтисом. У мене було три брати, всі старші. Брат був муж-довір'я. Вони за ними пантрували, хотіли знищити.

– *Що таке муж-довір'я?*

– Це вже, коли організувалися українські школи, при німцях, то це була молодіжна організація – муж-довір'я. Вже було років два, що поляки нападали.

Ми вже цілий рік не ночували в хаті своїй. Це 1943 рік. Навіть у жнива хотіли тата застрілити, ставили під стіну. Але один каже: “Не стріляй, ми ще молодих найдем (тобто братів моїх). Де сини?”. Один брат в дровутні (споруді, де зберігали дрова. – В. Б.) був схований. Був з 1924 р. Старший був в Сагрині тоді. Сагринь було велике село, українське саме, а поляки – тільки на колоніях. Приїхали вони з-під Варшави, з тих “ляхів” таких, мова така мазурська. Земля у нас добра була. Кольонія Модринь і село Модринь було.

9 березня 1944 р. поїхала додому мама, а ми осталися в stodolі в діда, в Сагрині. Додому їхала, вже було видно. А ми осталися всі троє в хаті в діда. Брат пішов давати корові [їсти] додому в Модринь, і йому сказали: “Передай до Сагриня дідові, що забили маму мою (Настя звалася) і тата”. Степана забили одразу, а мама тяжко ранена, бо батько втікав, до вулички не добіг і там впав. А мама ще жива і сказала, щоб хлопці не йшли, бо їх заб’ють, а тільки, щоб я прийшла. Я була наймолодша.

Брат пішов на постерунок, всі бояться їхати. Ввечері стали стріляти із запальних куль, всі стали з хати тікати. Напали на Сагринь. Мали копані схрони. Той господар мав трьох дітей і запахав їх у схрон, перину їм викинув (то зима), а сам втікав. Я не втікала: уже нема мами, нема тата, хай б’ють. Я нічого не робила, а потім я вийшла поза хату, то все село було спалене, тільки комини стояли. А біля постерунку, – то болото було змішане з кров’ю. Там погибло багато. Коні бігали. Один жах. Диму було багато.

Фельдшер-українець у схроні лишився, то всі, хто лишився, почали збирати – поранених, дітей і фірами їхали до Грубешова. І я з ними поїхала. У кого віз, у кого кінь.

Розповідає Василь Яскурський:

– Українців було менше, поляків більше було. То було між лісами. В 1942 р. мене забрали до Німеччини на роботу. Я приїхав на Різдво в 1944 р., то вже села погоріли, такі, як Ласків. У нас було тихо в селі. Як я приїхав на свято, то вже не поїхав, бо кажуть, що вже советська армія йде... Армія Крайова прийшла, забрали мене і повели в хату. Ніхто мене не бив.

Записано 26 вересня у м. Львові від Володимира Гавриловича Левицького, 1913 р. н., уродженця с. Посадова Томашівського повіту

– Як мені було рік, то нас у Першу світову війну вивезли в Росію. До 1921 р. були там, і повернулися в село. Хата була спалена, нічого не було. Тато померли в Казані тоді. Повернулися три сестри, брат і мама. Збудували хату і жили там до 1945 р. Вивезли нас в Запоріжжя в 1945 р. В 1944 р. польська партизанка, поляки напали. Пляцівка стояла польська.

Ми колись не считалися українці, тільки “русіні”. Говорили так, як зараз. В 1938 р. всі церкви поляки повалили в нас. Одна зісталася в селі Телетині, вони й ту завалили, як ми виїхали.

Я збудував там хату в с. Посадів, п'ять метрів широко, дев'ять – довго. І той-во, кілки з соломою плели, не було з чого. Кімната – кухня – комора, сінів не було. Були врізання колоди, їх підставляли. Підвалини. На підвалинах стовби. Підвалини з акації, не дубові. Стовби соснові були. Стовб, а між ними летари, і дзюри такі були, і соломою крутив такий пліт. А потім глиною. Дах соломою критий, на два схили. Сніпки робили, лати були, крокви були, платви були. З ганку в кухню входили. Сад був. Криниця була. Хліви були. Була стодоля, як плотом обгорожена. Токи були, щоб молотити. Пліт горожений був. Стовби в землю закопані, платви і дахи соломою криті. Клали гроші під чотири стовби, як ставили хату. Платили теслям гроші, зерно. Насамперед в хату нову kota впускали, але то колись було, ще в Холмщині. Балки були поперечні в хаті. Сінки, кухня. Або тільки хата. В коморі – засіки для ячменю. Підлоги в хаті не було, була глиняна долівка. Білили стіни хати глиною білою, в Жулицькій лісі була біла глина. Погане місце, як мочари є. Призьби були коло хати. Мазали червонястою глиною. Обісте, хата, напроти хати – хлів. Подвір'є було, збоку – стодола.

Як приїхали з Росії у 1921 р., то було п'ять моргів. Мама обробляла. Ми мали коней. Відробляли за коні нам люди, у яких не було коней, помагали по господарству. Плуги, такі теліжки були. На теліжках плуг був. Гряділь той дерев'яний, чепіги же тримати, плуг залізний, “блеха” була залізна, леміш. Борони були дерев'яні, а потім залізні. Або дерев'яні борони і зуби залізні. Фіри дерев'яні, а обручі залізні.

Я будував печі. Зверху капа була, під капою – кухня. Був черінь, а то склепіння на 9–12 хлібів (піч на 9–12 хлібів). “Капа” (комин. – В. Б.) підвісний. Челюсті у печі.

На Коляду сіно клали на стіл і пристелювали обрусом. “Діда” з соломи вносили. “Дід” – це солома. “Дідуха принесіть” кажуть. Як свята скінчили, то тоє виносили і на вгороді палили. На Йордан, то “щіпи” хати обв'язували, перевесла з соломи робили на Коляду і на Йордан.

Пшеницю, мак терли в “дівниці” (макітрі. – В. Б.), терли верцюхом (макогоном. – В. Б.). Помело було. Для п'єцу коцюба була, вигорнули жар, а тоді помелом вимітали піч і садили пекти булки.

“Ціп” називався, що молотили. Що б'є, то біяк. Біяк з ціпилном з'єднується капицями. Капинці з сирове шкіри робили. Біяк з лужака. Молотили в три ціпи, часом – в чотири. Це треба вміти попасти, щоб лоба нікому не розбити. Треба вміти в три ціпи молотити. Віяли на млинках, а до того “на вітрові”, решета були. Мололи на вітряках. Було два в нашій селі вітряки, млини такі.

Три школи було: бабська, хлопська. Це ще за царизму. Показували кіно, виставу.

В 1936 р. одружився. Моя жінка mocno була багата. Я пішов в прийми, вона була відділена.

– *Весілля було?*

Весілля було. Баби-коровайниці були. Як молодий приходив сватати, то не проходив без бальок (повз сволок – *В. Б.*), доки не отримав згоди. Як уладилося, допіру переходив. Три бальки в хаті було, стояв молодий коло порога, бо як перейде через бальок, то не буде вдачі у сватанні. Були “запої” (сватання. – *В. Б.*). “Йти в дружби” – це сватання. Давала дружбам рушники дівчина, як була згодна. Був на весіллі бубен і дві скрипки. Гаврись такий був, Стах грав, не знає, як добре. В 1936–1937 рр. були труби, клярнет. Як молодий приходив (це вже на “весіле”), то розплітали коси молодій. Того я всього вже не знаю, це баби краще знають...

Я про ремесло більше знаю, бо сам усе робив. Санети (сані. – *В. Б.*) міг зробити, стельмах робив воза, ковалі були. Предке (прядка. – *В. Б.*) була. Горшки привозили. То маєте в той горшок насипати зерна. І ще два додавали, або єден (тобто мірка жита горшком: один горщик зерна коштував два горшки. – *В. Б.*). Платили зерном за горшки. Обливанні були “гладиші” на молоко, “дівниці” (макітри. *В. Б.*) чорнії і червонії, ложки дерев’яні, миски розмальовані і не розмальовані. Дехтярі їздили, ще за Польщі.

В селі було 15 родин жидів і всіх німці убили. Торговлюю займалися. Єден стрихач був (бригадиром в цегельні). Коршма стояла. Як позичав мішок зерна у жида, то віддавав два йому...

З плахта (рядна. – *В. Б.*) сіяли. Потім вже були сівенки (плетені з верби коробки. – *В. Б.*), [в які] влазило 30–20 кілів зерна. Шлійка (пасок. – *В. Б.*) була, насаджував на плече і так сіяв. Прийшов, зняв кашкет, перехрестився і сіяв.

В гміні, як сказав “Добрий день”, то вигнав – “Ти ж не чоловік”... Прийшов і сказав “Слава Йсу”, – вигнав. А як прийшов і сказав “Похвальоний Єзус Христос”, то добре. Цілий уряд був польський.

Не було жадних паспортів. Справку в гміні дали і все, як за колгоспу у вас. Як хлопам в армії, то писали “визвання русінського”. Кінь мав паспорт, а люди – ні.

Словничок деяких діалектних термінів

Дівниця – макітра.

Кракуси – польські угруповання під час Другої світової війни.

Кольонія – хутір.

Калакути – вихрести в іншу віру.

Солодуха – страва з гречаного борошна.

Плесканка – сирна паска.

Бодня, салниця – діжка для зберігання сала.

Стрій – одяг, вбрання.

Крижмо – полотно для хрещення дитини, яке приносить кума.

Куберець – шматок полотна, який стелили під ноги молодим під час вінчання.

Вервечки – мотузочки, якими кріпилася колиска до сволока.

- Камушки – брусниці.
Шавер, шувар – аїр (лепеха, татарське зілля).
Новолітувати – посівати на Новий рік.
Світоянське зілля – звіробій.
Кровавник – тисячолисник.
Нецьки – ночви.
Вельон – фата.
Оболонне – призьба.
Цьоця – тітка
Муж-довір'я – оборонні групи українців.
Ладівниці – весільні пісні дівчат для молодої.
Засідач – весільний чин, родич молодої (брат), який “продавав” косу нареченої.
Танцювати хмеля – танець молодої під час її обдаровування родичами.
Куфер – скриня з випуклою кришкою.
Йти у дружби – сватання.
Гуски – обрядове весільне печиво.
Деревце – весільне гільце.
Артус – проскурка.
Оплата – різдвяне печиво у католиків.
Мачанка – вид рідкої страви, підлива; розтертий сир зі сметаною.
Вишибайло – кисіль, який подавали на весіллі останнім, що слугувало сигналом до завершення пригосщення.
Обрус – скатертина.
Перепій – зустріч молодих на весіллі хлібом.
Оберок – весільний танець.
Москалики – мілка риба.
Гміна – адміністративна одиниця в Польщі.
Постерунок – відділ поліції.
Шашувиця – сочевиця.
Чаровниця – відьма.
Полосканець – перший день Великого посту.
Напар з сушенини – узвар, компот.
Фіра – віз.
Гадулька – грудка масла.
Кльоски – галушки.
Бальок – сволок.
Санети, саніпредка – прядка для прядіння нитки.

**THE TRADITIONAL CULTURE OF UKRAINIAN MIGRANTS
FROM KHOLM LAND
(Based on Oral History)**

Valentyna BORYSENKO

M. Rylsky Institute for Art Studies, Folkloristic and Ethnology
of Ukrainian National Academy of Sciences,
the Department of Archival Research Funds, Manuscripts and Phonorecordings
4, Hrushevskiy Str., 01001, Kyiv, Ukraine

The Kholm Land (Chelm Land) is located to the east of the river Vepr to the Western Bug. From an ethnographic point of view, it is part of Volhynia. In the south it borders with Sokal region, in the west – with Lublin region, in the north – with Pidlasie. The Ukrainian population lived in this territory from ancient times. During the Middle Ages the Kholm Land was the part of the Galician-Volhynian state, and subsequently became part of the Polish Kingdom (from 1569 – the Polish-Lithuanian Commonwealth). After the division of Poland from 1772–1795, the economic and cultural life of the Ukrainians of the Kholm Land developed within the framework of the Habsburg monarchy. Her authorities tried to weaken the oppression of Ukrainians in the province to consolidate their influence on these lands: German and Ukrainian languages were studied in local schools. After the Vienna Peace (1809) the Kholm Land was in the Warsaw Principality, which was subject to the Russian Empire. It was the beginning of quite strict polonization and russification of Ukrainians in the region. In 1912, the Ukrainian districts were isolated in the separate Kholm province of the Russian Empire.

Much of the suffering and misery of the Ukrainians of the Kholm Land brought the First World War. Russian troops, retreating, destroyed villages, and most people evacuated deep into the Russian Empire – up to Kazakhstan. In June-July 1915, the Ukrainian population of Bilhoray, Tomashiv, Zamostia, Kholm, Hrubeshiv and other counties was almost forcibly displaced. The remaining estates gradually populated the Poles. Kholmshchans from different regions of Russia and Ukraine returned to their region during 1918–1925.

After the Soviet-Polish war in 1919 the Kholm Land was on the borders of the Second Polish Republic. Polonization of the Ukrainians of the Kholm Land was to a certain extent hampered by the international obligations of national minorities, signed by the Polish state in Versailles in 1919. However, in the 1930s, especially in 1937–1938, Ukrainian villages in Kholm Land were subjected to rigorous polonization. Ukrainians suffered from violence made by criminals from various Polish formations in the 1940s. In March 1944 the majority of Ukrainian villages of the Kholm Land were burned down. The Ukrainian population of the region was physically exterminated.

On September 2, 1944, an agreement on the mutual relocation of Ukrainians from Poland to Soviet Ukraine, and Poles from Western Ukraine to the Polish Republic was signed between the governments of the Ukrainian Soviet Socialist Republic and Poland. Ukrainians of the Kholm Land did not want to move from their parents' land. But massacre was too cruel both from the side of the Poles and from the side of Soviet power. According to incomplete data, in 1944–1946, 482,880 people were evicted from the Ukrainian lands, which were transmitted to Poland, to the territory of the USSR (mainly in the southern regions). Those Ukrainians who escaped from the mentioned resettlement actions or were in mixed marriages, in 1947 – during the Operation “Vistula”, were forcibly transferred to the western lands of the Polish Republic.

This article contains some recorded recollections of the Ukrainians, born in Kholm Land, who in the 1940s fell victim to Polish aggression and had to move from their “small” motherland to Lviv region (directly to Lviv, Sokal and other cities). Based on oral accounts, it highlights the tragic pages of the ethnic history of Chelm Land residents, as well as the peculiarities of their traditional everyday culture (calendar and family rituals, folk nutrition etc) and their adjustment to the new land.

Key words: Chelm Land, oral history, ethnic history, resettlement campaigns, traditional everyday culture, customs and rituals.

REFERENCES

- Borysenko, Valentyna. "Problemy etnografichnoho vyvchennia ukraintsiv Kholmshchyny y Pidliashshia." U Kholmshchyna i Pidliashshia: istoryko-etnografichne doslidzhennia. Red. Valentyna Borysenko. Kyiv: Rodovid, 1997. 9–23. (in Ukrainian).
- Krypiakevych, Ivan. Kholmshchyna. Lviv: Vydannia Soiuzu Vyzvolennia Ukrainy, 1915. (in Ukrainian).
- Bukhalo, Huriy. Kholmskyi krai nash ukrainskyi. Rivne: AT "Rivnenska drukarnia", 1994. (in Ukrainian).
- Kornylovych, Mykhailo. "Bizhenska trahediia Kholmshchyny i Pidliashshia." Ukraina 3 (1927): 115–143. (in Ukrainian).
- Serhiichuk, Volodymyr. "Z istorii ukraintsiv Kholmshchyny y Pidliashshia." U Kholmshchyna i Pidliashshia: istoryko-etnografichne doslidzhennia. Red. Valentyna Borysenko. Kyiv: Rodovid, 1997. 77–85. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редколегії 15.01.2015 р.

Прийнята до друку 24.02.2015 р.